

SPOMENICA

O

DRŽAVOPRAVNIH PITANJIH HRVATSKO-UGARSKIH.

NAPISAO

DR. JOSIP PLIVERIĆ

KR. JAVNI REDOVITI PROFESOR U KR. SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I.
U ZAGREBU.

CIENA 2 KRUNE.

1907.

KOM. NAKLADA KNJIŽARE L. HARTMANA (ST. KUGLI). ZAGREB, ILICA 30.

KR. ZEMALJSKA TISKARA.

Predgovor.

Predajući ovu spomenicu javnosti rad sam iztaknuti, kako je do nje došlo, koja li joj je bila svrha.

Klub zastupnika kraljevina Hrvatske i Slavonije na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru zaključio je g. 1903., da se o državopravnih, gospodarstveno-financijalnih i političkih zahtjevih odnosno tegobah naših kraljevina izradi spomenica, koja je trebala da bude predana pozvanim faktorom.

U tu svrhu bi izabran odbor petorice, kojemu sam i ja bio članom; pa je meni i još jednomu članu povjeren zadatak, da obradimo državo-pravna pitanja. Ja sam sa svoje strane izradio nacrt spomenice za državopravne zahtjeve i predložio ga cjelokupnomu odboru da ga prouči i uvaži. Pri tom sam mislio, da će biti najbolje, ako se pri svom poslu budem u glavnom držao onih pitanja, koja je hrvatski kraljevinski odbor pokrenuo godine 1886., ma da sam namjeravao, da ih i pobliže raztumačim obazirući se i na prigovore tadašnje ugarske regnikolarne deputacije i na nove činjenice, koje su nastale poslie god. 1886./7., koliko sam držao, da nisu u skladu s nagodom. A naročito sam uzeo u račun i nove stečevine, koje su u izgled stavljene magjarskim narodnim aspiracijam kod vojničtva u jezičnom pogledu (elaborat t. zv. odbora devetorice od g. 1903.).

Medjutim namjeravana spomenica niti je redigirana niti predana pozvanim faktorima. Moj nacrt o državopravnih pitanjih ostao je mojim privatnim elaboratom, kojim mogu slobodno razpolagati.

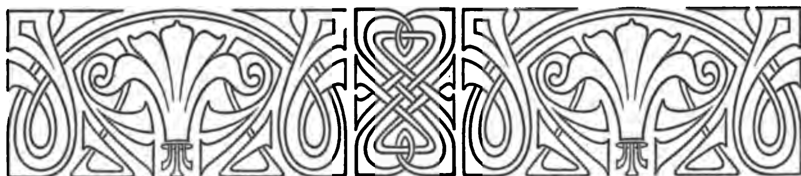
Kako sam duboko uvjeren, da u ovom mojem izradku ima mnogo zdravih zrnaca, koja sam kroz godine i godine

neumorno prikupljao, odlučio sam se, da ove bilježke ne čuvam za sebe, nego da ih predam hrvatskom obćinstvu, neka se s njima koristi svatko, tkogod se zanima za javne poslove svoje domovine. A možda će one kad moći i da posluže za krepčiju obranu javnih prava naše kraljevine.

To je svrha ove publikacije.

U Zagrebu dne 8. veljače 1907.

Dr. **Josip Pliverić.**

I.

Kraljevina Ugarska i kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sklopile su godine 1868. „za poravnanje nastavših medju sobom državopravnih pitanja“ nagodu, koja za njih vriedi kao zajednički temeljni zakon.

Prema tomu „ugovoru i zakonu“, kako su u svom kolektivnom dopisu na hrv. namjesničko vieće od 1. veljače 1869. br. 168/pr. označili nagodu grof Julio Andrassy i Koloman pl. Beděković, obje te kraljevine sačinjavaju jednu te istu „državnu zajednicu“ i napram ostalim zemljam Njeg. Veličanstva i napram inim državam (§. 1. nagode).

U toj državnoj zajednici obstoje obje zemlje kao dva politička naroda (§. 59. nagode za Hrvatsku, pak uvod i §. 1. zak. čl. 44 : 1868 za Ugarsku).

Napose obstoji Hrvatska napram Ugarskoj kao takvi posebni politički narod s posebnim teritorijem, kako naglašuje ne samo §. 59. nagode, nego i posebni ugarski zakon 44 : 1868. §. 29. U nagodi su svi državni poslovni, koji se ne tiču njihova zajedničkog odnošaja prama Austriji, razdieljeni na dvie skupine.

Jedni su državni poslovi proglašeni zajedničkimi za sve zemlje ug. krune te stoje pod zajedničkim zakonodavstvom i zajedničkom vladom. Drugi opet državni poslovi ostavljeni su pod autonomnim zakonodavstvom i autonomnom vladom hrvatskom.

Ali po tomu razdieljenju kvalitet tih poslova nije promienjen: naročito su i autonomni poslovi isto tako po kvalitetu „državni“, kao što su i zajednički. Po kvalitetu zato nema razlike izmedju zakona, organa i uredaba zajedničkih ugarsko-hrvatskih i zakona, organa i uredaba autonomnih hrvatskih. Jedni i drugi su državni, nisu jedni viši a drugi manji po svojoj važnosti. Razlika je samo u tom, što svaki vriedi za drugo područje.

Kod razdiobe na zajedničke i autonomne svi su poslovi zajednički navedeni izrično i taksativno, a svi koji nisu navedeni izrično, ostali su autonomni hrvatski. Nisu dakle, kako je izrekla ugar. regnikol. deputacija u poruci od 12. listopada 1886. (str. 20 spisa)* „točno ustanovljeni predmeti hrvatske autonomije“, nego su obratno točno i taksativno nabrojeni svi zajednički poslovi. To jasno veli §§. 11., 31., 35., 43. i 47. nagode pak previšnji odpis saboru hrvatskomu od 6. veljače 1869., nadalje §. 2. hrv. zak. čl. II. : 1869.

Odovud sliedi veoma važna i za interpretaciju odlučna činjenica, t. j. da je samo ono zajedničko, što je izrično kao takovo navedeno. Ova je okolnost po više put naglašena i od članova vlade ugarske. Tako je na pr. 6. studenoga 1893. u saboru ministar nut. poslova Hieronymi, pobijajuć shvaćanje jednog zastupnika, koji je mislio, da samo pravosudje, bogoštovje i nastava ter nutarnji poslovi u strogom smislu spadaju u hrvatsku autonomiju, — izjavio „da je ovo shvatanje protivno duhu i slovu zakona od 1868. Citirani bo po predgovorniku §§. 47., 48. i 43. dokazuju, da su zajednički Ugarskoj i Hrvatskoj samo oni poslovi, koje zakon od g. 1868. taksativno kao takove navadja. Drugačije se gornji zakon ovdje nije nikada interpretirao.“

U istom smislu izjavio je 26. siečnja 1903. ministar-predsjednik Koloman Szell u razpravi o putnih listovih u gornjoj kući. Izjavivši da je ono što se odnosi na sferu njihove sveze sa Austrijom za sve zemlje ug. krune zajedničko i glede legislative i glede eksekutive, rekao je: „Glede druge pak sfere vriedi: štogod zakon ne označuje jasno kao zajedničko,

* Gdje god se citira „strana . . .“, razumieva se stranica u izvješću hrvatskoga kraljevinskog odbora odbora od 13. ožujka 1887. broj 725/sab. 1884.–1887.

to nije zajedničko, nego spada u autonomiju hrvatsku“ (és azt mondja: a mit világosan közösül ki nem jelöl a törvény, vagyis ez az egyezmény, az pedig nem közös szb.). Odavle sliedi nedvojbeno, da se preko poslova, koji su u nagodi označeni kano zajednički i preko forme i modaliteta, kako se imadu obavljati, ne može i ne smije a priornim načinom iz nikakova abstraktnoga ili obćenitoga načela, pa ni iz načela abstraktnog ili absolutnoga državnoga zajedinstva na korist državne zajednice ništa deducirati. Svako bo obće načelo i svako zajedinstvo vriedi samo u okviru državne zajednice, a ova postoji samo u obsegu i obliku, koji joj je pozitivnim zakonom i taksativno označen. Non ex regula jus fit, sed ex jure, quod est, regula noscitur.

II.

Državna zajednica zemalja krune sv. Stjepana sastoji od kraljevine Ugarske i kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, t. j. od dva teritorija sa dva politička naroda (§. 59. nagode i uvod. te §. 29. zak. čl. 44. : 1868.). To je naglasio već Deak rekavši: „Horvát-Dalmát-és Tótország a magyar koronahoz tartoztak ugyan, de nem voltak Magyarország’.

Svaki od ta dva politička naroda imade svoj politički, t. j. službeni jezik, kojim se počamši od krune moraju služiti svi organi u poslovih državnih, t. j. imade svoj državni jezik.

Jer kako naša državna zajednica sastoji iz dva teritorija i dva naroda, ona imade i dva državna jezika. U Ugarskoj je to magjarski (zak. čl. 44. : 1868.) a u Hrvatskoj hrvatski jezik. Ovim jezikom kralj daje svoju zavjernicu (§. 2.), sankcionira zakone (§. 60.). U ovom jeziku zastupnici Hrvatske i Slavonije govore u saboru i u delegacijah (§. 59.), a i sva uprava na teritoriju kraljevine Hrvatske i Slavonije i autonomna i zajednička smije se obvezatnim za Hrvatsku načinom obavljati jedino i izključivo jezikom hrvatskim. Dapače i izvan teritorija kraljevina Hrvatske i Slavonije mora zajedničko ministarstvo primati podneske i spise na hrvatskom jeziku i na njem ih riešavati (§. 58.). Tako odredjuju pozitivne ustanove nagode.

Evidentno je dakle, da drugoga jezika kao uredovnoga i državnoga za Hrvatsku-Slavoniju uz gornje odredbe nagode

ne može ni biti. Zato je pravo rekao 26. siečnja 1903. u velikaškoj kući ministar-predsjednik Szell, da je u Hrvatskoj magjarski jezik deposediran, jer niti organi zajedničkih ministarstva pa ni činovnici željeznički osim hrvatskoga nesmiju rabiti drugog jezika.

Uz ove positivne odredbe nagode, da svi zajednički organi moraju rabiti jezik hrvatski, pa i zajedničko ministarstvo svoje rješitbe izdavati jezikom hrvatskim, ne može se po nikakovu „obćem načelu" izvoditi, da se uz hrvatski jezik, pa makar na „drugom" mjestu i kao „prevod" (str. 26.) smije rabiti još i magjarski. Ovakov zahtjev stoji u sukobu sa §. 59. nagode, u kojem se priznaje, da je Hrvatska politički narod, koga Ugarska pače i u svom vlastitom zakonu (§. 29. čl. 44. : 1868.) izlučuje od onoga političkoga naroda, što ga glasom uvoda i §. 1. toga zakona sačinjavaju svi stanovnici Ugarske za sebe. Za taj politički narod magjarski vriedi po istom zakonu magjarski jezik kao državni jezik u saboru i zakonodavstvu ter kao službeni jezik vlade. A kad §. 29. kaže, da taj isti zakon za Hrvatsku nevriedi s' razloga, jer je i Hrvatska sama za sebe posebnim političkim narodom, onda za Hrvatsku na mjesto magjarskog jezika u svakom pogledu dolazi hrvatski jezik. Vriedi dakle ono, što je za magjarski izvedeno, t. j. u Hrvatskoj se imade rabiti hrvatski jezik, (kako to i odredjuju §. 2. al. 3., §. 4. al. 2., ter §. 56., 57., 58., 59., 60. nagode od 1868.), dakle da ima vriediti izključivo samo jezik hrvatski onako kako god u Ugarskoj vriedi magjarski. Jer kad zakon odredjuje, da je neki jezik službeni, t. j. i za oblasti i za svakoga državljanina obvezan, onda tim ujedno izriče, da je taj jezik za državne organe i jedino dozvoljen, a svaki drugi izključen kako je to naglasio i ministar-predsjednik Szell 26. siečnja 1903. u velikaškoj kući. Zato nije posve jasno, kad ugarski odbor, (str. 26/27) govori o „označenih granicah" — o „slučajevih po zakonu ustanovljenih", kad se hrvatski jezik imade „uredovno i obvezno" rabiti ondje, „gdje zakon to nalaže" i t. d. Jer takovih „granica" i takovih „slučajeva" na koje bi poraba hrvatskog jezika bila stegnuta, nema; hrvatski se jezik proteže na cjelokupni državni život bez ijedne iznimke i u zajedničkom i u autonomnom području državnog života. Drugom jeziku nigdje, pa niti ondje, gdje je govor o zajedničkih

institucijah, niti ima mjesta niti potrebe. To bi moglo biti samo onda, kad bi zakon tu dvojezičnost, t. j. paralelnu porabu magjarskog jezika izrično dozvoljavao za kojigod pojedini slučaj.

Ali to zakon nije učinio, nego je upravo protivno magjarski jezik kod sklapanja nagode god. 1868. direktno izključen ne samo za vanjsku nego i za nutarnju upravu.

U svom „predlogu“ u §. 26. glede jezika veli hrvatska deputacija god. 1868.: da je hrvatski jezik „izključivo poslovnim i službenim tako u području zemaljske vlade, kao u području zajedničkih ministarstva“.

Zatim veli u §. 26. al. 3. da dopisivanje zajedničkih ministarstva sa zemaljskom vladom i „naredbe na njihove (t. j. zajedničkih ministarstva) organe imaju dohadjati u jeziku hrvatskom“.

Ugarski odbor u svojih „Opazkah“ k-§. 26. hrv. predloga nije bio spomenuo izrično, da i zazajedničke organe ima biti nutarnjim poslovnim jezikom jezik hrvatski, nego je naveo samo „doticaj s oblastmi ovih kraljevina, s obćinstvom i pojedinimi žitelji“. Ali u svojoj „Izjavi“ na ovu opazku ug. odbora odgovorio je i opet naglasiv k-§. 26. lit. 26. hrvatski odbor: „bitna stavka želje kraljevinskoga odbora hrvatskoga glede ureda zajedničkih ministarstva u obsegu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije nije uvršćena u izjavi ug. odbora na §. 26., stoga se izrično očituje, da i u tih uredih nutarnji uredovni jezik bude samo hrvatski, te da se to paktu tomu uvrsti“.

Kod toga je ostalo i tako je došlo u §§. 57. i 58. nagode od g. 1868.

Koja bi pako posljedica bila, da je dozvoljeno paralelno dodavanje magjarskoga teksta ili nutarnji magjarski uredovni jezik? Posljedica bi bila ta, da bi uzprkos §. 46. nagode „domaći sinovi“ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije bili gotovo izključeni od zajedničkih državnih služba, kako su faktično izključeni od služba željezničkih, gdje je uzprkos nagode uvedeno magjarsko službovanje.

Jezična praksa zajedničke vlade.

Vidili smo do sada, da po jasnom slovu nagodbenih ustanova hrvatski jezik zauzima u svem položaj državnoga i to izključivo državnoga jezika ne samo u autonomnih nego i u

zajedničkih poslovih, ne samo u vanjskoj službi i obćenju sa strankama nego i u nutarnjem uredovanju ter obćenju zajedničkih ministarstva s njihovimi organi u Hrvatskoj i Slavoniji. Ipak je god. 1886. ugarski regnikol. odbor — govoreći o vodogradjevinah, o cestovnoj službi, o državnih željeznicah, o pošti i brzojavu — rekao: (str. 27.) „nu pošto je govor o zajedničkoj inštituciji, to se oni organi već u interesu službe ne mogu dispenzirati od znanja magjarskoga jezika, a one obaviesti moraju osim u hrvatskom biti sastavljene i u magjarskom jeziku“. Ako se ovaj zahtjev znanja magjarskoga jezika proteže i na organe dotičnih struka, namještene u Hrvatskoj i Slavoniji, onda nije čudo, što je hrvatski odbor (str. 46.) proti ovomu se morao odlučno ograditi, osobito kad se zna za praksu prvih vremena i za slučaj, gdje je i sam zaj. ministar komunikacija god. 1871. tako daleko išao te se je u oficioznom listu proti tomu ograditi dao, kao da je jedan činovnik željezničke struke u Budimpešti odpušten samo za to, što nije znao magjarski. U tom se očitovanju veli, da se od Hrvata za namještenje ni u željezničkoj direkciji ne traži znanje magjarskoga jezika.

Veli se nadalje u nunciju ug. odbora (str. 24.): „da onaj, koji u kojojgod grani ugarske uprave želi biti namješten, mora biti vješt magjarskomu državnomu jeziku i to ne samo stoga, što to odgovara zakonu. . . . .“

Ako se ovo ima odnositi i na namještenje u zajedničkoj službi u području kralj. Hrvatske, onda je velika šteta, što nije naveden onaj zakon, komu bi to odgovaralo, jer mi za takav zakon neznamo, ali znamo, da zak. čl. 44. : 1868. koji nabraja postulate glede magjarskoga jezika, koji sliede iz pojma političkoga naroda magjarskoga za Ugarsku, u svom §. 29. izrično izključuje od tih postulata politički narod kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Ugarski je odbor (str. 27.) da opravda porabu magjarskog jezika uz hrvatski u dopisivanju zajedničkih ministara i državnih tajnika, osim na naglašeno po njem glede jezika „obće načelo“, upozorio na to, da nijedan zakon ne odredjuje, da svaki zaj. ministar mora znati hrvatski, pa da „ne može podpisati takovu izpravu, koja je pisana u njemu nerazumljivom jeziku“. Ono prvo je istina, ali baš zato su odredjeni hrv.-slav. odsjeci,

da uz ostalo i u ovom pogledu pružaju podpunu garanciju za sadržaj hrvatskog teksta, dočim uz taj hrvatski tekst, koji se odprema u Hrvatsku, ostaje u ministarstvu još magjarski tekst.

Osim toga ovaj zahtjevani utrakvizam jezični nema prave vriednosti, kad je i sam ug. odbor u konačnoj izjavi (str. 49.) priznao, da u slučaju nesuglasja hrvatski tekst vriedi kao „autentičan". U ostalom je neznanje hrvatskog jezika sa strane zajedničkih ministara bilo poznato i kod sklapanja nagode 1868., pak su ipak Hrvati slični zahtjev odriešito odbili, a Ugri svoj zahtjev napustili.

Ugarski je odbor nadalje, (str. 26.) govoreći ob ovoj stvari, naveo samo dopisivanje zaj. ministara i drž. tajnika sa autonomnim oblastima, pa dopisivanja, koja idu iz središta u kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju ili se odnose na poslove pošte, brzojava i uredjenje rieka". Ali se sve odredbe nagode, a osobito §. 58. njezin, odnose isto tako na dopisivanje zaj. ministarstva sa njihovimi organi u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, pa u tom pogledu nema nikakve razlike, dapače je ovo kod dogovaranja nagode naročito naglašeno god. 1868., da je naime i tude jezik službeni „samo" hrvatski.

Napokon je ug. odbor (str. 27.) na pritužbu hrvatskoga, da organi zajednički kod domobranstva, pošte i brzojava, a osobito na željeznicah (str. 11/12) više put neznadu jezik ni toliko, da bi mogli obćiti s pukom, odgovorio u obće, da je vlada obećala, da će to „sanirati i odrediti, da oni organi, koji obće s obćinstvom, razumiju i jezik toga obćinstva, i da se za obćinstvo opredieljene obavjesti obnaroduju i na hrvatskom jeziku; nu pošto je govor o zajedničkoj instituciji, to se oni organi već u interesu službe ne mogu dispenzirati od znanja magjarskoga jezika, a one ubaviesti moraju osim u hrvatskom biti sastavljene i u magjarskom jeziku". I tako se je ugarski odbor god. 1886. povratio na ono, što je god. 1868. u svojoj opazki na §. 26. hrv. zahtjeva bio naveo, ali što je hrv. odbor u svojoj izjavi odlučno odbio!

Nadalje je ugarski odbor (str. 27.) za dopisivanja ministarska, „koja idu iz središta u kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, ili se odnose na poslove pošte, brzojava i uredjenja rieka, izjavio, da tude magjarski jezik ima biti u „drugom stupcu" kao magjarski prevod", a i tude da je autentičan tekst hr-

vatski (str. 49.). Ako ovo stanovište i nije u skladu s nagodom, ipak bi čovjek morao očekivati, da će u svem tomu, pa naročito i u „oglasih“ (str. 49.), kamo svakako spadaju i pečati pošte, brzojava, željeznicah itd., ter razni recepisi, tovarni listovi, blanketi, itd. nalaziti se autentični original hrvatski na prvom mjestu, a magjarski tekst kao „prevod“ na drugom mjestu, kako je to dopuštao ug. odbor. Ali u praksi je stvar izvrnuta — prevod dolazi na prvo. a autentični original na drugo mjesto, i to kod raznih oglasa, obaviesti i napisa ter tiskovnica, često pače i manjimi slovi, dapače i u zaporci! ( ).

Ako je ono prvo proti nagodi, ovo potonje je poruglјivo i uvredljivo, pa se takav postupak ne može nikako razumjeti sa strane javnih organa, tim više, što već sama nezakonitost bez poruge u dovoljnoj mjeri razdražuje pučanstvo.

Od god. 1886. prošlo je 17 godina, ali se zajednička vlada nije pobrinula ni za ono, što je sama obećala, da naime zahtieva od činovnika, koji obće sa obćinstvom, da to čine u hrvatskom jeziku. Dapače što dalje to gore biva, pa tako od kratkog vremena i u samom Zagrebu na državnom kolodvoru ima podglavar postaje koji govori samo magjarski, a hrvatski ni rieči! A bar taj činovnik dolazi u doticaj s obćinstvom hrvatskim. Osim neznanja hrvatskog jezika još i sam način obćenja biva od dana u dan sve bahatiji, te se svaki čas dogadjaju sukobi obćinstva sa raznimi činovnici, koji ne samo što ne znadu jezik publike, nego ju još vriedjaju i grde. Obećanje svoje glede hrvatskog jezika izvršilo je jedino ministarstvo financija, koje je od nekog vremena odredilo, da se jedna tiskanica imade sastaviti sa hrvatskim jezikom na prvom, a magjarskim na drugom mjestu. To je tiskanica Veliki koncept Skald. br. 348 a nosi naslov:

Izvadni arak	}	Za statistički popis uvoza i izvoza
Kivonati iv		robe!

Sve to potiče od tud, što je ugarski odbor (str. 26. i 27.), odgovarajući na zahtjeve glede hrvatskog jezika, mjesto da govori o pozitivnih ustanovah nagode glede jezika, držao da smije te ustanove (§§. 56.—59.) ignorirati pa je mimo njih postavio „jedno obće načelo“, t. j., da je poraba hrvatskoga

jezika doduše „obvezna“, ali da odatle ne sliedi, da bi poraba magjarskoga jezika bila izključena i da ga nuz hrvatski jezik nebi bilo dozvoljeno rabiti“. Još je dodao, „nu da bi ma u kojem dielu obsega ug. krune . . . magjarski jezik bio zabranjen, toga nebi ugarski državni sabor nikada mogao primiti“. Na ovo „obće načelo“ pozvao se je ugar. odbor (str. 27.) i kod pitanja o dvojezičnih napisih na grbovih, izjavljujući, „da se hrvatski jezik imade uredovno i obvezno rabiti ondje, gdje zakon to nalaže; nu time je zakonu zadovoljeno, ter se ne može ići tako daleko, da se ondje, gdje je govor o zajedničkih institucijah i uredih, kraj hrvatskoga jezika ne smije rabiti i magjarski“.

Ovdje je zaboravio ug. odbor, da se god. 1886./7. nije radilo o tom, da državni sabor ugarski to sada prizna, nego o tom, da se konštatira, što je god. 1868. već priznao kad je ugovorom prihvatio zahtjev hrvatskoga odbora, da hrvatski jezik bude prihvaćen kao izključivi uredovni jezik za sve organe i autonome i zajedničke u svih državnih poslovih.

Naprotiv gornjoj argumentaciji ug. odbora mi stavljamo jasno slovo zakona, zatim navedene iz nagodbenog ugovaranja izjave hrvatske i ugarske, onda sve naredbe, kojimi su hrvatsko izključivo uredovanje i napisi uvedeni i u kojih se magjarski jezik ni riečju ne spominje.

Kao svjedoke pako navodim izjave svih govornika u hrvat. saboru, osobito Šuhaja i Žuvića, a onda izjavu K. Szella, da je magjarski jezik u Hrvatskoj deposediran, a hrvatski da izključivo vriedi, jer da se drugi osim hrvatskoga nesmije rabiti. Napokon proti onomu „obćenomu načelu“ ugar. odbora iztičemo ono korektno načelo, koje je u siečnju o. g. iztaknuo Szell i god. 1893. Hieronimi.

Ne radi se dakle o tome, da ugarski državni sabor ovo deposediranje magjarskog jezika tek primi, nego o tom, da se izvršuje ono, što je već godine 1868. Ugarska primila, a sada interes zemlje i čast zemlje zahtieva, da se pošteno izvršuje, kako su to naglasili u siečnju 1903. Szell i u svom nastupnom govoru u zastupničkoj kući grof Tisza.

III.

Analogno §. 10. nagode, po kom eksekutiva glede državljanstva i podomaćenja spada u autonomiju hrvatsku, a za nju vriedi hrvatski jezik, zaključilo je ministarsko vieće 5. travnja 1869. br. 21 M. T. na predlog ministra grofa Festetića, da se domaćim sinovom Hrvatske i Slavonije plemićka diploma izdaje hrvatskim jezikom, te da imade sadržavati „plemstvo svete krune ugarske“. Ovaj zaključak, koji posve odgovara nagodi, nije nikad poslje dokinut, al se ne obdržaje.

Znade se i to da su plemićke diplome s početka glasile, da se podjeljuje plemstvo Ugarske i posestrima zemalja (Magyarországunk és Társországainak) pa da se je u samom tekstu navadjalo kako plemićki pridjevak glasi u magjarskom, a kako u hrvatskom jeziku. Biva li to ovako i sada, toga neznam, ali je bilo u jednoj plemićkoj diplomi izdanoj god. 1871. (podpis ministra Wenkheima). Na svaki način ona nekadanja praksa jedina je u skladu s državopravnim položajem Hrvatske, pošto i sama nagoda u §. 46. priznaje „domaće sinove kralj. D., H. i Sl. A pošto zemlje krune ugarske nisu bezimene, to bi se plemstvo imalo zvati ugarsko-hrvatskim.

IV.

U ministarstvu trgovine povrjede su hrvatskog jezika najčešće.

A. Pošte i brzojavi.

1. Ovdje zahtievamo izključivu porabu hrvatskog jezika ne samo u vanjskoj nego i u nutarnjoj službi kod pošte i brzojava, dakle i izključivo hrvatske pečate i štampilje, kako je bilo do god. 1888.

2. Izključivu porabu hrvatskih imena za postaje po službenoj odredbi jedino za to kompetentne kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade.

3. Da se na pošt.-brzojavnom zemljovidu (Térképu) kraljevina Hrvatska i Slavonija stavi u posebnu evidenciju, a ne pod obći naziv „Magyarország“, jer taj izraz nije već zbog toga izpravan, jer je Magyarország i Horvátország sklopio nagodu, po kojoj je pošta zajednička, a i Deak je rekao da D.,

H. i S. ako su i spadale kruni ugarskoj, nisu nikad bile Magjarska (de nem voltak Magyarország). U samoj nagodi priznaje Ugarska (§. 65. i 66.) zemljištnu cjelokupnost Hrvatske i Slavonije, a u §. 59. politički narod imajući posebni svoj teritorij. Dapače se po §. 2. nagode u krunitbenoj zavjernici imade „cjelokupnost i zemaljski ustav“ kraljevina Dalm., Hrv. i Slav. zajamčiti. Ne može dakle taj posebni teritorij nipošto izčeznuti, a najmanje ga može ignorirati jedna grana zajedničke državne uprave. Za ukupnost zemalja krune sv. Stjepana neka se dakle rabe službeni u zak. čl. XII: 1867. i zak. čl. I. (XXX): 1868. upotriebljeni izrazi ili na svakom teritoriju njegovo ime. (Szederkenyi Nandor u saboru 13. siečnja 1903. upotriebio je izraz „magyar-horvat birodalom“, a prof. Bors (Magyar-közjog) str. 77. „magyar-horvàt monarchia“, koji bi izrazi bili mnogo zgodniji. Prečesto se i u drugih strukah pa i nezajedničkih nespominje Hrvatska-Slavonija kao kraljevina ili zemlja, nego se jednostavno govori o županiji sriemskoj, zagrebačkoj itd. (n. pr. na raznih sveučilištnih izkaznicah i svjedočbah). Ovo je ne samo netočno i neistinito, nego i dosta ponizuje ugled zemlje, koja ima svoju „nagodu“, dočim se kod Austrije navadjaju u onom „Térképu“ poimence i Bukovina i Vorarlberg itd. Da to ne može pribaviti simpatija ideji saveza ugarsko-hrvatskog, to je jasno, a isto to vriedi za sva druga slična izvraćanja i ignoriranja.

4. Napis na grbove izključivo hrvatski onako, kako je bilo odmah poslje 1867. i 1868. godine, a i danas stoji u Zagrebu „kr. pošta“, „kr. brzojav“ — „kralj. pošt. ravnateljstvo — kr. brzojavno ravnateljstvo“.

Ovi se napisi moraju imperativno rabiti, dok god grbovne table u Ugarskoj imadu napise.

5. Za poštanske tiskanice i vriednote, doznačnice, recepise svake vrsti, itd. izključivo hrvatski jezik. Ako se štampa na istoj tiskanici i magjarski jezik, onda mora biti na jednoj strani hrvatski, a na drugoj magjarski za to, da uzmogne po potrebi stojati svaki jezik na prvom mjestu, pošto je ug. odbor za teritorij hrvatski priznao hrvatskomu jeziku (str. 26.) prvo mjesto. U ostalom je veoma težko uviditi potrebu magjarskoga teksta, dotle, dok je propisano izključivo hrvatsko uredovanje i dok poštansko-brzojavni urednici nisu dužni

znati drugi osim hrvatski jezik. Ugarski je odbor (str. 27. doduše rekao, „da su blanketi opredieljeni za tuzemnu porabu tiskani upravo u svrhu olahkoćenja prometa u magjarskom i hrvatskom jeziku“. Ali to ne može nikako biti, ako je ug. odbor pod „tuzemstvom“ razumievao i Ugarsku, jer u Ugarskoj su u porabi samo tiskanice izključivo na magj. jeziku pa na njima nema ni traga hrvatskom jeziku. Ovako je bilo i prije, pa je u jednoj zgodi, kad su takove lih magjarske tiskanice dospjele u Slavoniju, izjavila vlada u saboru, da su onamo došle pomutnjom, a inače da su opredieljene samo za promet u Ugarskoj. Dvojezičnih pako poštanskih tiskanica u Hrvatskoj i Slavoniji imade već toliko vrstih, da bi bi se mogao napraviti mali muzej ili izložba prirediti.

Gdje je dakle tude „olakšica“? U istinu postoji samo veći trošak za slaganje i štampanje tiskanica magjarskog teksta.

6. Za inozemni promet mora biti svakako i hrvatski jezik, jer se isti — pa i bez magjarskoga — upotrebljava i na putnih listovih, dakle nema razloga i nesmije biti, da se on od poštanskog prometa izključi. Ugarski je odbor (str. 27.) izjavio, da se rabe tiskanice s magjarskim i hrvatskim tekstom u obće, a za inozemni promet „rabi se još i treći jezik, a to samo s gledišta shodnosti“. Ni ugarski dakle odbor nije držao, da hrvatski tekst ima biti izključen od inozemnoga pošt. prometa. Internacionalni ugovori ne zabranjuju porabu nijednog jezika, a hrvatski se po gotovo nebi mogao zabraniti, jer je izključivo službeni i uredovni jednog političkog naroda i teritorija.

Medjutim će biti, da se ugar. odbor vara, jer — kako je gore navedeno — u Ugarskoj obično rabe sve tiskanice samo s magjarskim tekstom, t. j. bez hrvatskoga, a u Hrvatskoj rabe iste doznačnice za inozemni promet kao i u Ugarskoj t. j. s magjarskim i francezkim bez traga hrvatskom jeziku. Jedino što je u najnovije vrieme uvedeno, tiče se prometa s Austrijom i Bosnom, jer su u Hrvatskoj uvedene tiskanice sa magjarskim i hrvatskim tekstom. Ali u Ugarskoj i za ove dvie zemlje jest samo jezik magjarski, kano što je i kod t. z. zatvorenih dopisnica pa i običnih. Kod ovih potonjih dviju je i grb izključivo ugarski, dočim je u Hrvatskoj kod

zatvorenih i otvorenih sjedinjeni grb s oba jezika, ali je hrvatski tekst manjimi slovi.

7. Poimence zahtievamo, da i u popisu poštanskih i brzojavnih, ter telefonskih postaja, koji se priredjuje za tuzemni i inozemni promet, imena hrvatskih postaja budu označena na prvom mjestu, a ako se baš hoće navesti i magjarsko ime, neka se ono stavi na drugo mjesto, ili neka se posebice navede po alfabetskom redu kao i hrvatsko.

8. Po primjeru naredbe, koju je ministar trgovine 5. svibnja 1897. br. 26.120 izdao sporazumno s banom uz poziv na §§. 56. i 57. nagode, neka se u buduće sve naredbe i propisi za poštanske i brzojavne tiskanice u smislu §. 45. nagode izdaju sporazumno sa kr. zem. vladom uz saslušanje trgov.-obrtničkih komora, koje poznadu sve vrsti raznih tiskanica i vriednota, ter svrhu, u koju služe.

B. Željeznice.

1. Neka se za hrv.-slav. željeznice uvede jedna uprava mjesto sadanje tri, t. j. neka se u buduće i željeznička uprava uredi kao što poštansko-brzojavna, sva financijalna i t. d. po principu teritorijaliteta t. j. da svi u Hrvatskoj ležeći uredi i zavodi jedne struke, budu sjedinjeni pod jednim ravnateljstvom, koje stoji neposredno pod središnjom zajedničkom upravom, kako je to načelo sankcionirano u §. 22. i 67. nagode kao suglasno s nagodbom „u znak priznanja zemljištne cjelokupnosti". Na ovom načelu stoji i naredba ministarstva za obrt itd. od 30. travnja 1869. br. 7.408. izdana sporazumno s hrvatskim ministrom, koja odredjuje, da se kotari rumski i iločki u poslovih rudarstva „na temelju §. 65. i 66. nagode izluče iz Oravice i podrede rudarskom satničtvu u Zagrebu."

2. Uredovni jezik hrvatski u nutarnjoj i vanjskoj službi.

3. U tu svrhu neka se premjeste u Hrvatsku i Slavoniju svi činovnici domaći sinovi njezini u smislu §. 46. nagode, a osim njih po potrebi još oni, koji znadu hrvatski, i da se u smislu naredbe ministarstva komunikacija od 16. prosinca 1876. br. 19.529. nitko ne primi u željezničku službu, koji nezna hrvatski. Protivne odredbe jedne naredbe željezničke direkcije od ožujka 1888., proti kojoj je i hrvatska vlada reklamirala,

neka se dokinu i činovnici strogo upute na to, da je njihov službeni jezik izključivo hrvatski, kako je naročito i za željezničke činovnike priznao Szell 27. siečnja 1903. u velikaškoj kući rekavši:

„És ottan van az, hogy ők beszélhetnek horvátul delegaczióban, beszélhetnek horvátul az oszággyülésen; és az ö egész territoriumokon a közös orgánumok mindegyike, akár penzügyi tisztviselő, akár vasuti tisztviselő, akár pedig honvéd jogositva van használni a horvát nyelvet, nem jogositva, kötelezve van, mert mást nem használhat“.

4. Da se u Hrvatskoj osnuje posebni željeznički tečaj za domaće sinove Hrvatske i Slavonije.

5. Da se za podčinovnike željezničke uvede polaganje izpita na hrvatskom jeziku, kako je bilo do 1898.

6. Da se sve postaje označuju i ozivaju izključivo hrvatskim jezikom i onako, kako su imena hrvatska po kr. zem. vladi službeno ustanovljena.

7. Za sve tiskanice u tuzemnom prometu vriedi što i za poštu. Naročito pako mora i uputa za izpunjenje raznih tiskanica biti sastavljena na hrvatskom jeziku.

8. Da se dotle, dok budu „morale“ postojati t. z. magjarske škole, u njih smiju primati samo djeca pripadnika ugarskih. Dozvola za te škole dana je samo za to, da se ne pohrvate magjarska djeca, a ne za to, da se hrvatska pomagjare.

U ostalom, da se točno i uredno pazi na §. 46. nagode, ne bi ni trebalo tih škola, kao što ni one kod strojarnice u Zagrebu; koja je po saborskoj izjavi ministra Baroša od 19. veljače 1890. uvedena samo za prelazno vrieme, dok se hrvatski radnici uvježbaju u poslove strojarnice, pak da dotle djeca magjarskih radnika ne ostanu bez obuke.

C. Pomorske oblasti.

Još moramo iztaknuti, da se kod pomorske oblasti i kod raznih luka u primorju hrvatskom nerazumljivim upravo načinom rabi jezik — talijanski, dakle naroda, kojeg pravo rekuć neima ni na Rieci, a po gotovo ga nema u ostaloj Hrvatskoj. Zato tražim, da se i tude udovolji pravu hrv. jezika, a po

imence, da se i sa pojasa za spasavanje itd. skine talijanski jezik „r. porto di Selce-Novi-Buccari;“ a kod pomorske oblasti napisi povrate i na hrv. jeziku, kako je bilo uvedeno g. 1870.

Napokon bi valjalo izpraviti i naslov gubernatora riečkog, kao i pomorske oblasti na Rieci.

Nema dvojbe, da nagoda strogo razlikuje teritorij ugarski i hrvatski, a po §. 66. konstituira Rieku s kotarom kao posebno s ug. krunom spojeno tielo.

Na čelu grada Rieke stoji posebni guverner. Isti je ujedno predsjednik kr. pomorske oblasti, koja proteže svoj djelokrug ne samo na Rieku s kotarom nego i na one dielove primorja, koji su u §. 66. izrično priznati, da spadaju k teritoriju kraljevine D., H. i S. — proteže dakle svoju vlast na grad Rieku s kotarom i na dielove teritorija hrvatskoga. Njegov naslov ipak govori o Primorju ugarsko-hrvatskom. Pošto je pako u naslovu njegovu, koji glasi: Guverner grada Rieke i ugarsko-hrvatkog primorja već naglašeno njegovo svojstvo kao guverner grada Rieke s kotarom, onda bi ono ugarsko-hrvatko Primorje imalo označivati teritorij, za koji §. 66. nagode izrično veli, da sačinjava posebni teritorij kr. Hrvatske. Osim Rieke s kotarom naime i toga hrv. teritorija, njegova se vlast ne proteže na nikakovi dalnji teritorij. Pa pošto se Rieka navodi posebice, onda bi nedvojbeni teritorij hrvatski imao se ovdje razumievati pod „ug.-hrv.“ Primorje, a to je protivno §. 66. nagode u kojoj Ugarska u §. 65. izrično priznaje „zemljištnu cjelokupnost našu“.

Pošto nadalje guverner kao takav nema nikakova posla ni jurisdikcije izvan grada Rieke i njezina kotara na teritoriju hrvatskom, nego samo kao predsjednik kr. pomorske oblasti, imalo bi se u njegovu naslovu rieč „ugarsko-hrvatsko“ zamjeniti sa riečju „hrvatsko“ Primorje, jer u koliko se može govoriti o primorju ugarskom, ono je već sadržano u oznaci grada Rieke. Prema tomu bi naslov glasio gubernator grada Rieke i predsjednik kr. pomorske oblasti za Rieku i hrvatsko primorje. Na interpelaciju dra. Brlića u ovoj stvari odgovorio je Zlatarović 7. siečnja 1871., „da nije u tom pogledu nit najmanje povoda poprimiti kakovih mjera, što je taj naslov samo administrativni izraz, koji ne dira u pitanje naše cjelokupnosti teritorijalne, već se tiče države ciele u onom smislu

rieči, koji obuhvaća zajedinstvo svih zemalja krune sv. Stjepana“.

Predsjednik poslje odgovora Brlićeva proglasi: Izjava g. predsjednika vlade prima se na znanje.

U ostalom je bilo o tom govora i u memorandumu naših zastupnika, što su ga god. 1870. izradili (Brlić u Dnevniku sabora str. 1.273.).

Predlog Hrvatâ od 25. svibnja 1869.:

III. Naslov gubernije riečke biti će ovaj: Kralj. gubernij za grad Rieku i hrvatsko primorje.

IV. Svekoliko primorje sa Riekom nazvat će se ugarsko-hrvatsko primorje (str. 854./5.)

Odgovor Hrvatâ od 24. svibnja 1869. na riečki predlog pod III.

Naslov ovoga gubernija bio bi: „kralj. ug. gubernij za grad Rieku i hrvatsko primorje“.

V. Čitavo primorje skupa sa Riekom dobiva naslov „ugarsko-hrvatsko primorje“ (str. 859.).

V.

Domobranstvo.

A. Naziv.

U samom zakonu o domobranstvu nije bilo ni god. 1868., a nije ni sada (1890.) odredjen naslov domobranstva, a naročito nije odredjeno to, da je ono „kr. ugarsko“.

Kad se je imalo u zemlji ustrojiti u smislu zak. članka 41 : 1868. domobranstvo, izišao je službeni poziv, da se prijavi tko želi postati častnikom. Taj je poziv izdalo kr. hrv.-slavon. zemaljsko obranbeno zapovjedničtvo dne 31. svibnja 1869., a podpisao je grof Kulmer, pukovnik.

Domobranstvo se u tom proglasu zove „hrvat.-slavon.“ obrana“.

Ali po zakonu je domobranstvo u Hrvatskoj bilo bezimena, t. j. službeno se nije zvalo ni ugarsko ni hrvatsko, niti ugarsko-hrvatsko, pa se je pisalo n. p. „kr. okružno zapovjedničtvo domobranstva u Zagrebu“.

Ovo je odgovaralo i praksi, koja do danas bar u glavnom vriedi za ostale zajedničke oblasti, koje se zovu jednostavno „kraljevskimi“ i to po izjavi Szellovoj na temelju zaključka minist. vieća od god. 1867. (1868?).

Medjutim kad se je domobranstvo počelo u Ugarkoj odmah u početku zvati kr. ug., počeli su ga i Hrvati zvati stranom „hrvatskim“, a stranom „ug.-hrv.“ ili hrvatsko-ugarskim.

Tako je to trajalo do polovine god. 1869., a onda su se pojedini častnici, bez da je glede toga bila ikakova naredba potekla, nazivali, da su častnici „VII. kr. ugarskog domob. zapovjedničtva“.

Povodom tim je tadanji ban, barun Levin Rauch, reklamirao zahtievajući, da se domobranstvo prozove „ugarsko-hrvatskim“, pa da se to pitanje u smislu §. 45. rieši „sporazumno“. Pošto „sporazumno“, egyetértöleg, einvernehmlich, ne znači „blosse Einvernahme“, t. j. puko saslušanje, sazvao je grof Andrassy konferenciju u Budimpeštu i pozvao bana Raucha, da u nju pošalje svoga pouzdanika u svrhu dogovaranja glede uredjenja domobranstva u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

Ban Rauch je na to dekretom od 28. kolovoza 1869. br. 607./B., tajno odposlao onamo kr. odsj. savjetnika Augusta Dutkovića i naložio mu, da „nastojite u moje ime izposlovati, da se u pitanju stojeća, novo ustrojena inštitucija prozove hrvatsko-ugarskom, odnosno ugar.-hrvatskim domobranstvom, jer tako ponos naše zemlje i interes države zahtieva“.

Kako su razprave tekle, to meni nije potanko poznato na temelju službenih kakovih podataka, ali će se kod predsjedničtva kr. zem. vlade jamačno naći izvješće, što ga je Dutković o svojoj misiji predložio. Ali iz pripoviedanja pokojnoga Dutkovića, s kojim sam ja kao nekadanji informator u njegovoj kući bio dobro poznat, znam, da se pitanje riešilo posve prema zahtjevu baruna Raucha, pa da je taj zahtjev posve opravdanim smatrao i prejasni nadvojvoda Josip, vrhovni zapovjednik domobranstva i da je Rauchov zahtjev podupirao.

Zaključeno je dakle, bez dugoga prepiranja, da se domobranstvo ima zvati „hrvatsko-ugarskim“, odnosno „ugarsko-hrvatskim“, te da se u tom smislu imadu prirediti novi pečati,

štampilje, blanketi, tiskanice, formulari itd., čim se odprije postojali potroše.

Otud dolazi, da se godine 1869. domobranstvo označuje i bez posebne oznake, n. p. na pečatu za vosak sa napisom „kr. okr. zapovjedničtvo domobranstva u Zagrebu“ — onda pojedini bataljuni kao „kr. varaždinska domobranska četnija“ itd. — ali i kao „kr. ug.-hrvatsko“. Dočim je ova oznaka redovito rabljena počam od god. 1870.

Je li o tom izdana domobranstvu kakova posebna naredba, to mi nije poznato, ali je istina to, da se je domobranstvo u Hrvatskoj počam od g. 1870. do konca g. 1873. zbilja nazivalo „kr. ug.-hrvat.“, odnosno „kr. hrv.-ugarsko“.

Dokazuje to već službeni oglas od 2. prosinca 1869. i 11. listopada 1870. (Nar. Novine od god. 1869. i od 11. listopada 1870.).

Za tim čitava povorka prev. odluka, koje su oglašivali ministri-predsjednici, a sadržaj je ovaj:

1. Prev. odluka od 18. listopada 1869., da se ima mirovni i ratni stalež kr. hrv.-ug. domobrani smatrati itd. (J. Andrassy 22. listopada 1869., Naredbenik sv. VI. na početku.)

2. Od 25. listopada 1869. pravilo „ob opravljanju kr. hrv.-ugar. domobranskog konjaničtva“, u kom se navodi i „pravilnik kr. hrv.-ug. domobranstva“. (Oglasio 26. listopada 1869. Jul. Andrassy. Naredbenik sv. VI. god. 1871).

3. Proglas grofa J. Andrassya od 20. ožujka 1870., kojim javlja: „Njeg. ces. i apošt. kralj. Veličanstvo dostojalo se je odlukom od 12. ožujka 1870. odobriti pravila ob izpitu kadeta, koji se imadu kod kr. hrv.-ugarske domobrani osnovati, . . . ter dozvoliti, da ova pravila kod. kr. hrv.-ugar. domobrani odmah punu kriepost dobiju“.

4. Proglas 30. kolovoza 1870. s podpisom J. Andrassya „prev. riešitba od 24. kolovoza 1870. glede naknadnih pravila“ ob odjeći kr. hrv.-ug. domobrani (sv. IX. na početku).

5. Proglas od 1. rujna 1870. grofa J. Andrassya: „prev. riešitba od 29. kolovoza 1870.“ pravilo za izpit stožernih častnika hrv.ug. kr. domobrani (sv. IX. ispred str. 511.).

6. Prev. odluka 12. prosinca 1871. u Salcburgu „uzvisni propisnik kr. hrv.-ug. domobrani“ (Budim, 16. prosinca 1871.

grof M. Lonyay — Naredbenik XII. sv., Zagreb 1872.). U §. 14. citira se „temeljni pravionik kr. hrv.-ug. domobranstva".

7. Prev. riešitba od 24. kolovoza 1870. pravilo „ob odjeći kr. hrv.-ug. domobrani (Budim, 30. kolovoza 1870. Jul. Andrassy. Naredbenik sv. IX. s početka).

8. Prev. riešitba od 29. kolovoza 1870., pravilo o izpitu stožernih častnika kr. hrv.-ug. domobrani (Budim, 1. rujna 1870. Jul. Andrassy sv. IX. prije str. 511.).

9. Prev. odlukom od 13. siečnja 1871. odobreni su propisi kod „domobranskog pravosudja", a označuju se kao „Dovremena pravila o pravosudju hrv.-ug. kr. domobrani". U §. 2. al. 2. opet dolazi „kr. hrv.-ug. domobran" (26. siečnja 1871. grof J. Andrassy. Naredbenik sv. IX. poslje str. 514.).

Osim ovih prev. odluka imade u „Naredbeniku" i drugih propisa u kojih se domobranstvo zove kr. hrv.-ug.

U sv. I., koji je štampan god. 1874. sadržan je „pravionik kralj. hrvatsko-ugar. domobranstva". (Opažam da ovaj svezak već nosi naslov „Naredbenik za ugarsko domobranstvo". Isto tako je na nutarnjem listu naslova označen sadržaj I. pravionika kralj. ug. domobranstva, a pod II. propis ob odievanju i opravljanju kralj. ugarske domobrani. Nadalje opažam, da se u pravilniku u §. 2. uzprkos naslova domobranstvo zove „kralj. ugar. domobran".).

U sv. II. naredbenika na str. 95. pod III. jest „Pravionik okružnih upravljateljstva kralj. hrvatsko-ug. domobrani" (štampan u Zagrebu g. 1870.). Tako glase i dodani obrazci za razne poslove (str. 118., 119., 120; isto tako za rukovanje blagajničko (str. 146., 147., 148., 149., 151., 154., 155.

U sv. III. štampanu g. 1870. u Zagrebu pod V. str. 159. jest „Obći upravni naputak za kr. hrvatsko-ugarsku domobran", (vidi i §. 17. istoga i 42.) pa tako glase i razni formulari str. 195., 197., 201., 203., 205., 209., 211., 213., 214. 216., 217., 219., 223., 226., 229., 232., 233.

U sv. IV. i V. naredbenika (izdano g. 1871.) pod br. VI. str. 239., štampan je „Naputak za gospodarstveno poslovanje razdiela kr. hrv.-ug. domobrani u ratu" itd., pa tako glase i razni formulari (str. 263., 273., 277., 285., 287., 292., 294., 297., 298., 299., 300., 301., 311., 312., 313. 316., 317., 318., 319.)

Na str. 323. pod VII. je naputak za živežko povjerenstvo, a formulari glase na hrv.-ug. domobranstvo (str. 339.).

U sv. VI. naredbenika (štampan g. 1871.) pod VIII. dolazi „ustanovba staleža kr. hrv.-ug. domobranskog pješačtva i konjaničtva“ itd. Tude se u §. 2. domobranstvo označuje kao „kr. hrv.-ugarsko“ a tako i u §. 11., 12., 15., kao i u svih formularih (str. 358., 364., 367., 368.).

U sv. VI. str. 373. jesu pod IX. pravila o davanju dopusta gjeneralom, stožernim častnikom i nadčastnikom kr. hr.-ug. domobrani. Pod „obćenite ustanove“ veli se „kr. hrv.-ug. domobranski gjenerali“ itd., a na str. 386. glasi „Dopustovnica: N. N. kr. hrv.-ug. (ime i stupanj časti) dozvoljuje se naredbom kr. hrv.-ug. velikog zapovjedničtva domobrani od . . . pod brojem . . . dopust“ itd.

Na str. 387. je po Njeg. ces. i apošt. kralj. Veličanstvu prev. odlukom od 24. srpnja 1869. odobreni pogrebni red protegnut i za „kr. hrv.-ug. domobran“, pa se veli „za sprovod častnika od pričuve, ako rodjaci žele, da je kr. hrv.-ug. domobran samo križonoša itd.“

Na str. 397. pod XI. je „Pravilo o načinu, kako da kr. hrv.-ug. domobransko konjaničtvo nosi svoje oružje i opravu“.

Prema svemu ovomu posve je naravno, da je rabljena i u odpisih ministarskih, pa od glavne intendanture oznaka „kr. ug.-hrvatski“ god. 1870., a tako i god. 1871.

Za tim je u „Naredbeniku“ sv. XII. (Zagreb, god. 1872.) ovo: „Njeg. ces. i ap. kr. Veličanstvo dostojalo se je prev. odlukom izdatom u Salcburgu 12. prosinca 1871. premilostivo odobriti uzvišni propisnik kr. hrvatsko.-ugar. domobrani, dopustiti njegovu izvedbu 1. siečnja 1872. i odrediti. Budim, 16. prosinca 1871.

Moram opaziti, da je u sv. XIV. istog „Naredbenika“ proglašena pod 7. listopada 1872. druga jedna prev. odluka glede častničkog izpita kod. kr. ug. domobrani s podpisom grofa Lonyay-a:“ Njeg. carsko i apošt. kralj. Velišanstvo dostojalo se je prev. odlukom od 7. listopada 1872. u Beču premilostivo odobriti ove nacrte propisom ustanovljena obsega izpitnih predmeta za stožerno častnički, izpit kod kr. ugar. domobrani, te dozvoliti itd.

U Beču, 7. listopada 1872.

Grof M. Lonyay.

U skladu ipak s onom prvom prev. odlukom su se i zapovjedničtva bataljunska, onda okružno zapovjedničtvo zagrebačko, ter intendancija u svom pečatu i štampiljama označivali kao ugar.-hrvatsko.

Ovako je stanje potrajalo sve do god. 1874. kako je „nakon dobivene ubaviesti sa nadležne strane“ odgovorio barun Živković na jednu interpelaciju dra. Vrbanića 16. listopada 1880. Samo je vrlo čudnovato, kako je mogla ona nadležna strana uputiti našu vladu, da se je „kod nas prije god. 1874. rabio naslov kako se je kojemu bataljunu svidilo. Jedni su nazivali domobranstvo: hrvatsko-ugarsko, drugi ugarsko-hrvatsko, a treći ugarsko“.

Jer nije — kako smo vidili — samo „kod nas“, t. j. u Hrvatskoj, nego kako smo vidili i samo ministarstvo pa vrhovno intendantstvo je naše domobranstvo označivalo „kralj. ugar.-hrv.“ — pa je uz vojničku disciplinu nemoguće, da bi se itko u one od Njeg. Veličanstva izdane prev. odluke proglašene s podpisom grofa Andrássy-a i grofa Lonyay-a usudio umetnuti mjesto „ugarsko“ — hrvatsko-ugarsko. Svakako dokazuje odgovor baruna Živkovića po uputi s nadležne strane, da je do god. 1874. rabljen naziv hrv.-ug. i ug.-hrvatski.

Sabor za to nije odgovor njegov niti primio na znanje. Jeli poslie bilo debate o tom i što je sabor zaključio toga neznam.

Kako je i s koga razloga ipak od 1874. godine počam naše domobranstvo prozvano „ugarskim“, to je težko razumjeti. U samom zakonu, ni onom od god. 1869., ni u zak. čl. V. 1890. ono se tako ne zove.

Pače u prvobitnom tekstu domobr. zakona od god. 1868. imade — valjda samo u zak. osnovi — jedan §. više nego u samom sankcioniranom i to §. 33., koji veli: Kriepost se ovoga zakona ne proteže na Hrvatsku; za slučaj ako Hrvatska ustavnim putem pristupi ovomu zakonu, njezino će područje sačinjavati 6. domobransko okružje itd. (Vidi Gesetz-Artikel des ung. Reichstages 1868. Pest 1868. Verlag von Robert Lampel). Pa kako dokazuje zak. čl. XII. 1870. za sabor i zajedničke zakone, tako isto vriedi za domobranstvo, da je ono moglo postati ne „ugarsko“, nego samo ugarsko-hrvatsko ili još bolje hrvatsko-ugarskim.

Sjećam se vrlo dobro, da mi je pok. Dutković kazivao, da ga je banski namjestnik Vakanović god. 1873. u proljeću slao u Budimpeštu, da osigura ovu stečevinu za Hrvatsku, pošto je bio doznao, da se radi o tom, da se domobranstvo prozove „ugarskim“. Ali to je ipak počam od god. 1874. izvedeno i domobranstvo se odtad zove „ugarskim“ i to tako brzo, da su na pečatima slova h (rvatsko) silom uništivali i tako okrnjene pečate rabili, ne čekajući na nove. (Reservat se mora nalaziti kod predsjedničtva zem. vlade.)

Zahtievamo za to, da se domobranstvo ili zove ugarsko-hrvatsko ili kao druge oblasti zajedničke u smislu minist. zaključka samo „kraljevsko“. Ona prva oznaka odgovara i §. 62. nagode, po kojoj domobranstvo imade nositi na zastavi sjedinjene grbove kralj. Ugar. i kralj. H., S. i D., a oznaka se ima ravnati po grbu što ga zastava nosi.

Odgovara to i zak. čl. XII. g. 1870., koji govori o „zajedničkom ugarsko-hrvatskom državnom saboru“.

B.

Kako je za domobranstvo u kraljevinah Hrv. i Slavoniji komandovni i službeni jezik hrvatski, posve je naravno, da se je morala ustrojiti i kadetska vojna škola sa hrv. nastavnim jezikom, pa je doista bila i ustrojena i postojala je sve do godine 1874.

Poslje toga je ustrojen posebni hrvatski odjel u Ludoviceju sa 5 Hrvata oficira — učitelja. Ali to je godine 1884. dokinuto tako, te od onda ne ima niti u zemlji niti izvan zemlje nikakove domobranske škole sa hrvatskim jezikom.

Naravna posliedica toga bila je, da je nastao manjak u oficirskom pomladku, na koji se i ministar za zem. obranu tuži. Dalnja opet posljedica bila je šiljanje oficira iz Ugarske, koji nisu znali u dovoljnoj mjeri, a više put ni rieči hrvatski! Tomu se manjku dade doskočiti jedino, ako se bude domobranstvo povratilo na prvo vrieme nakon sklopljene nagode i poštivalo pravo hrvatskog jezika, ter kod namještenja oficira pazilo, da to u smislu §. 46. nagode budu „domaći sinovi“ hrvatsko-slavonski.

Neobdržavanje nagode u gornjem pogledu povuklo je tečajem vremena još i druge novote i nepravilnosti u domo-

branstvo, a odavle i u stajaću vojsku, a to sve na štetu Hrvatske i proti duhu prvobitnoga sa nagodom skladnoga postupka.

Zato tražimo:

1. Da se u šematizmu i svagdje drugdje pukovnije naše označuju kao „hrv.-slav.-dalm." po al. b) §. 7. nagode. Isto tako hrv.-slav. domobranske pukovnije i bataljuni po njihovu mjestu u hrvatskom obliku.

2. Kad do toga dodje, da se emblemi zaj. vojske urede obzirom na državopravni položaj Hrvatske po primjeru barjaka na kralj. dvoru.

3. Da se u Hrvatskoj i Slavoniji ustroji domobranska kadetska škola, a u Ludoviceju hrvatski odjel sa hrvatskim nastavnim jezikom. Isto tako tražimo, da se u smislu prev. ručnog pisma od 1868. i hrvatski domaći sinovi premjeste u hrv.-slav. domaće pukovnije (§. 7. al. b) nagode.

4. Da se kadetske škole u Kamenici i Karlovcu urede prema izjavam učinjenim u ug.-hrv. delegaciji u veljači 1904. i razmjerno poveća broj zakladnih mjesta u njima za domaće sinove ovih kraljevina.

5. Da se u području Hrvatske i Slavonije ustroji niža vojna realka.

6. Da se kod domobranstva opet povrati stara prvobitna prisega „kralju ugarskomu, hrvatskomu, slavonskomu i dalmatinskomu", kako je postojala još 1889., a možda i dalje.

7. Da se vojni zemljovidi, koji sada nemaju Hrvatske, nego samo Magyarország, izprave onako, kao što je rečeno za poštanski, jer je Magyarország i Horvatország sklopio nagodu, koja je domobranstvo učinila zajedničkim, dakle ugar.-hrvatskim.

8. Da se hrvatska mjesta označuju na tih kartah hrvatskim imenom, a ne magjarski i njemački, a samo kadkad u zaporci hrvatski.

9. To isto vriedi i za hodne osnove (Marschpläne).

10. Svi certifikati i izprave hrvatsko-slavonskih dopustnika i odpustni certifikati, u koliko ih imadu hrvatske oblasti u evidenciji držati, da se pišu izključivo hrvatski.

11. Certifikati za izslužene podčastnike domaće sinove kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, neka ministarstvo

rata izdaje uz svoj službovni njemački još i na hrvatskom jeziku, a ministarstvo zem. obrane samo na hrvatskom.

12. Da se službena korespondencija vojnih oblasti, c. i kr. vojnih [oblasti sa hrvatskimi oblastmi i privatnici uredi prema naredbi c. i kr. zajedn. ministra rata od 21./5. 1893. br. 2501, koja je u Ugarskoj razglašena naredbom ministra unutarnjih poslovah od god. 1893., dotično onako kako je to u zasjedanju delegacije ug.-hrvatske u siečnju i veljači 1904. odredjeno i obećano od c. i kr. zajedničkog ministra rata.

13. Vojne pozivnice da se izdaju na hrvatskom jeziku.

14. Napisi na vojničkih sgradah, koje su vlastnost c. i kr. vojnog erara imadu biti kod stajaće vojske ne samo njemački nego i hrvatski — a kod onih, koje su u privatnom vlastničtvu ili vlastničtvu obćina, samo hrvatski. Kod domobranstva vriedi dakako izključivo njihov službeni jezik t. j. hrvatski.

15. U obće se imadu u stajaćoj vojsci dati hrvatskome jeziku one pogodnosti, koje magjarski jezik zadobije u Ugarskoj.

16. U svih obrazovnih zavodih c. i kr. vojske na teritoriju hrvatskom imade hrvatski jezik zauzeti ono mjesto, koje magjarski u Ugarskoj.

17. Kod primanja u c. i kr. niže i više obrazovne vojne zavode im se od „domaćih sinova“ kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zahtievati znanje hrvatskoga, a ne magjarskoga jezika, pošto je u Hrvatskoj jedini javni i državni jezik, jezik hrvatski.

C. Izpiti i promaknuća

Dne 20./3. 1870. datto Budim oglašuje grof J. Andrassy, da je Njeg. ces. i ap. kr. Veličanstvo udostojalo prev. odlukom od 12/3. 1870. odobriti „pravila ob izpitu kadetah, koji se imaju kod kr. hrv.-ugarski domobrani osnovati (sistemizirati) i častnikah . . . ter dozvoliti, da ova pravila kod kr. hrv.-ug. domobrani odmah punu kriepost dobiju“.

„Za one, koji su već imenovani častnicima kod kr. hrv.-ugar. domobrani . . . narediti će popečiteljstvo napose“.

„Kod izpita, upotrebljavati će se jezik magjarski, odnosno hrvatski. Nego izpitno povjerenstvo se napućuje, da se može upotrebljavati i drugi u zemlji obični jezik kod

potankog razlaganja pitanja, osobito kod izpita, iz predmetah ne strogo vojničkih“.

U Budimu, 20./3 1870.

Grof Julio Andrássy.

Kako ova prev. odluka govori o. kadetih i častnicih u obće, to su se sa domobranci hrv.-slav. okružja obavljali svi vojnički izpiti dakle i oni za majore na jeziku hrvatskom.

Nato je na temelju prev. rješenja od 12. prosinca 1871. izdan uzvisni propisnik za častnike, kadete i momčad kr. hrv.-ug. domobranskog pješačtva i konjaničtva“ (sv. XII. Naredbenika za kr. ug. domobranstvo. Zagreb 1872. kod Lj. Gaja.) To je prev. rješenje proglašeno: „Njeg. carsko i apošt. kralj Veličanstvo dostojalo se prev. odlukom izdatom u Salzburgu dne 12./12. 1871. premilostivo odobriti uzvisni propisnik kr. hrv.-ug. domobrani, dozvoliti njegovu izvedbu 1./1. 1872. i odrediti: 1. Za izpite stožerskih častnika da ostanu jošte do svrhe g. 1871. u kreposti propisi od 1./9. 1870 objavljeni u 9. svezci naredbenika, a počevši od g. 1873. da se uporavljuje novi propisnik . . . .

U Budimu, 16./12. 1871.

grof Melkior Lanyay s. r.

Dodatak A. k §. 4. izvedbenih propisa donosi „Izkaz“ predmeta, iz kojih imadu teoretički izpit barem „dobro“ položiti oni satnici, koji žele steći pravo redomične uzvisi na stožernog častnika“ — nema jezikâ. Samo u §. 43. izvedbenih propisa veli se, da gube pravo na promak kadeti i častnici, koji za 3 godine ne bi toliko naučili jezik, kojim se zapovieda, da bi mogli zadovoljavati zahtjevom službe.

Medjutim je pod 7./9. 1876. proglašen novi „Propisnik i naknadni propisi o promaku osobah spadajućih k vojničkom. auditorskomu i upravno-častničkom stališu kralj ugarskoga domobranstva itd. (Službeno izdanje u Zagrebu 1876. Tisak Lav. Hartmana i družbe).

Po pravilniku od god. 1876. u §. 11. al. b) govori se samo o tom, da poručnikom mogu biti imenovani kadeti, ako službeni jezik valjano razumiju.

Ali onda dolazi pod slovom B. kod promaka za majora u drugoj alineji ovo: Nadalje se od pripadnikah kralj ugarskih šest prvih domobranskih okružja iziskuje podpuna vještina u magj. jeziku, a od satnika kr. ug. VII. hrvatsko-slavonskog domobranskog okružja, koji se imadu promaknuti majori, iziskuje se prema zahtjevom službe ne samo znanje hrvatskoga jezika, nego obzirom na mogućnost promaknuća u skupni stališ kralj. ugarskoga domobranstva i znanje magjarskoga jezika u jednakom obsegu; a od svih satnika svih sedam okružjah koji se imadu promaknuti majori, iziskuje se takodjer zahtjevom službe primjereno znanje njemačkoga jezika“.

Iz točke 45. propisnika vidi se da se od Hrvata ipak netraži u istoj mjeri znanje magj. jezika, jer se za izvanredno promaknuće u majorski, podpukovnički ili pukovnički čin veli da se „kod VII. okružja u točki 17. propisani zahtjevi glede magj. jezika još u većoj mjeri iziskuju“. Napominjem da se u istom slučaju kod prvih 6 okružja zahtieva ovdje, t. j. kod izvanrednog promaknuća takodjer „zahtievom službe primjereno znanje kojega slavenskoga jezika“.

U točki 17. motivira se zahtjev, da Hrvati znadu magjarski jezik „u istom obsegu“ dakle podpuna vještina sa mogućnosti promaknuća u ukupni stališ kralj. ugar. domobranstva“.

Ali ova mogućnost ne stoji u skladu s duhom propisnika, koji u točki 57. veli: „Premještajah neka bude načelno samo onda, ako isti postanu nuždni s obzirom na rang ili jezik, koji je kod dotične četne tjelesine običajan, nadalje radi službenih odnošaja ili pako radi izjednačenja stališa“.

U prilogu C. (Naputak o tom, kako da se podatci upišu u sposobnik itd.) sadržano je glede znanja jezika, da se kod VII. okružja ima u prvom redu napomenuti hrvatski zatim magjarski pa njemački a kod onih prvih 6 okružja hrvatski, a zatim jezik, koji je u porabi kod dotične čete, a onda koji drugi jezik rabljen u Ugarskoj.

Pa onda se veli: „Izraz zahtjevom službe odgovarajući“ smije se o jeziku samo onda upotriebiti, ako ga dotičnik gramatikalno posvema ne zna i ako u njem ne može valjano predavati, ali ga ipak na toliko znade, da ga može rabiti kod

teoretičke obuke momčadi. Ovako isto glede magj. jezika glasi. Naputak za izpunjavanje sposobnika za auditore pod sl. B. točka 8. str. (119.) dotično promak njihov za majora i od svih zahtieva službi primjereno znanje njem. jezika.

Napokon naredba ministra domobranstva od 1879. br. 2388/pr. zahtieva od naših častnika znanje magj. jezika. Okružno zapovjedničtvo u Zagrebu u proglasu od 19./5. 1879. praes. br. 786. veli: „Stoga se one osobe, koje su pozvane sastavljati sposobnike, upućuju da imadu one satnike, koji ne znadu magjarski u stupcu sposobnika „opazka“ kvalificirati za promak predbježno „nesposobnimi“.

Propisi o promaku osoba spadajućih k vojničkom stališu kr. ug. domobranstva itd. (Služb. izdanje u Budapešti 1884.,

Glede kadeta kod imenovanja za poručnika.

Točka 11. „Kod onih kadeta pako, koji su radi prisvojenja hrvatskoga jezika iz prvih šest. domobr. okružja u VII. domobr. okružje ili obratno iz VII. radi prisvojenja magj. jezika u prvih šest okružja dodieljeni, ne može se neznanje službenog jezika dotičnog okružja smatrati zapriekom glede promaka za poručnika“.

Točka 13. za nadporučnike u 7. hrv.-slav. domobr. okružju veli, „mogu se u tom slučaju, ako u ovom domobr. okružju ne bi bilo izpražnjenih satničkih mjesta, samo onda promaknuti na izpražnjena mjesta u prvih šest domob. okružja, ako su za ovo domob. okružje ustanovljenomu služb. jeziku toliko vješti, da mogu zapovjedničtvo jedne satnije (konjaničke satnije) u svih granah službe takodjer na tom jeziku bez zapreke voditi“.

17. Promak majorom u obće.

Al. 2. „Iziskuje se nadalje, da oni satnici, koji žele biti promaknuti majori u prvih šest kraljevsko-ugarskih domobr. okružja, magjarski, oni pako, koji ovakov promak žele u VII. hrvatsko-slavonskom[1]) domobr. okružju, hrvatski jezik u govoru i pismu podpuno znadu; osim toga se od svih domobr. satnika, koji se imadu promaknuti majori, iziskuje znanje njemačkoga jezika u govoru i pismu u takovoj mjeri, da mogu zadovoljiti zahtjevom službe“.

[1]) Brisano naredbom 1012/pr. 1886.

„Od satnikah VII: hrv.-slav. domobr. okružja, koji se imadu promaknuti majori iziskuje se — s obzirom na skupni stališ i zapovjedničko djelovanje kr. ug. domobranstva — takodjer znanje magjarskoga jezika u takovoj mjeri, da na tom jeziku dobivene ustmene ili pismene zapoviedi, upute i izviešća, kao što i magjarske zapovjedke razumjeti mogu, te da budu kadri polag istih odredbe činiti".

„U tom slučaju pako, ako se satnici VII. domobr. okružja u tom okružju radi pomanjkanja izpražnjenih mjesta nebi mogli promaknuti majori, zahtieva se od njih iz obzira, da mogu biti namješteni u prvih šest okružja kr. ug. domobranstva znanje magj. jezika u takovoj mjeri, da budu kadri zapovjedničtvo jednoga bataljuna (konjaničkog odjela) u svih granah vojničke službe bez zaprieke voditi".

Toč. 44. za izvanredni promak za nadporučnike i satnike uz ostalo, traži se, „da magj., odnosno hrvatski jezik temeljito znade".

Toč. 45. za izvanredni promak majorom „iziskuje se kod šest prvih domobranskih okružja zahtjevom službe primjereno znanje kojeg slavenskoga jezika, a kod VII. okružja zahtieva se temeljito znanje magj. jezika u govoru i pismu.

Prigodom promakah imadu se stožerni i glavni častnici po mogućnosti ostaviti kod svojih četa. Premještajah neka bude načelno samo onda, ako isti postanu nuždnimi s obzirom na rang ili jezik, koji je kod dotične četne tjelesine običajan, nadalje radi služb. odnosa ili pako izjednačenja движ stališa".

Naputak za podatke u sposobnik. Prilog C. (str. 57. knjige) slaže se glede jezika u bitnosti s god. 1876.

Propis o promaku za osobe spadajuće k vojničkom stališu kr. ug. domobranstva (K br. 700/pr. od g. 1901.). Viestnik naredaba za kr. ug. domobranstvo br. 3. Budimpešta 1901.

Točka 15 Magj. kadeti dodieljeni u Hrvatsku i Hrvati u prvi šest okružja zbog učenja jezika mogu postati poručnici (kao. god. 1884.).

Točka 16. Nadporučnici 7. domobr. okružja ako nema mjesta u 7., mogu se u prvih 6 okružja samo onda promaknuti, „ako su magj. jeziku toliko vješti, da mogu zapovjedničtvo

jedne satnije u svim granama službe i na ovom mjestu bez zaprieke voditi".

Točka 19. Glede promaka satnika za majore isto što 1884., a onda: „Od satnika VII. domob. okružja, koji se imadu promaknuti majorima, iziskuje se i znanje magjarskog jezika u govoru i pismu u tolikoj mjeri, da mogu udovoljiti zahtjevima službe".

„Satnici, spadajući u VII. domobr. okružje, te stojeći u redu promaka, mogu se u onom slučaju, ako u ovom domobr. okružju majorska mjesta izpražnjena ne bi bila, na majorska mjesta, izpražnjena u prvim 6 domobr. okružjima, samo onda promaknuti, ako su magj. jeziku toliko vješti, da su kadri zapovjedničtvo jednog bataljuna (konj. divizije) u svakoj grani vojničke službe bez zaprieke voditi".

Točka 41. Izvanredni promak za nadporučnike i satnike „podpuno vješti hrvat. jeziku u VII. okružju izim toga prvanji (t. j. u prvih 6 okružja) još jedan slavenski, posljednji pako magj. jezik poznaju u obsegu primjerenu zahtjevima službe".

Točka 42. Izvanredni promak za majora „da oni iz prvih 6 okružja još jedan slavenski jezik u obsegu primjerenom zahtjevima službe, oni iz VII. okr. domobr. pako magjarski jezik u govoru i pismu dobro poznavaju".

Točka 47. Preskaču se oni, koji za 3 godine „nisu naučili — nerazumievajuć ovamo magj., dotično hrv. jezik — kod dotične četne tjelesine običajni narodni jezik u toliko, da momčad na tom jeziku teoretički podučavati mogu".

Točka 49. Glede premještenjah isto što god. 1884.

Prilog 3. Ustanove glede ispita za promak majora u generalstabu — ne govori o tom u kom jeziku se pravi izpit.

Propisi o promaku za osobe spadajuće k vojnom stališu kr. ug. domobranstva. (Budapest 1896. (K br. 131/pr. od godine 1896.)

Točka 45. Kadeti iz 6 okružja pridieljeni u VII. i oni VII. primljeni u prvih 6 zbog učenja jezika: „ne može se neznanje službenog jezika dotičnog okružja smatrati zaprekom glede promaka za poručnika".

Točka 16. Nadporučnici VII. domobr. okružja mogu se, „ako u ovom domobranskom okružju ne bi bilo izpražnjenih

mjesta samo onda promaknuti na izpražnjeno mjesto u prvih 6 domobr. okružja, ako su magj. jeziku toliko vješti, da mogu zapovjedničtvo jedne satnije u svim granama službe i na ovom jeziku bez zapreke voditi":

Točka 18. Kod promaka za majore, iziskuje se, da oni satnici, „koji žele biti promaknuti majori u prvim šest kralj.-ugar. domobranskim okružjima, magjarski — oni pako, koji ovakav promak žele u VII. domobr. okružju, hrvatski jezik u govoru i pismu podpuno znadu" — a njemački u govoru i pismu svi „u takovoj mjeri, da mogu udovoljiti zahtjevom službe".

„Od satnikah VII. domobr. okružja, koji se imadu promaknuti majori, iziskuje se i znanje magj. jezika u govoru i pismu u takovoj mjeri, da mogu udovoljiti zahtjevima službe".

Satnici VII. dom. okr. „ako u ovom okružju majorska mjesta izpražnjena nebi bila, mogu se na majorska mjesta izpražnjena u prvim šest domobranskim okružjima samo onda promaknuti, ako su magj. jeziku toliko vješti, da su kadri zapovjedničtvo jednog bataljuna (konj. divizije) u svakoj grani vojničke službe bez zapreke voditi".

Točka 36. Promak izvan reda uz ostalo: „Oni satnici ... iz prvih šest domob. domobr. okružja jedan slavenski jezik zahtjevom službe primjereno, oni VII. dom. okružja pako magjarski jezik u govoru i pismu dobro poznavaju.

Ove ustanove su za hrvatske častnike nepravedne već zato, što se od njih ne traži samo znanje ujihova komandovnog jezika, nego i dvaju drugih jezika, dočim se od magj. častnika traži samo magj. i njemački. Jasno je ipak, da se od onoga, koji želi avanzirati za majora u jednom od 6 okružja ugarskih mora tražiti znanje magj. jezika i proti tomu nema prigovora. Ali tko se zadovolji sa avancementom u hrv.-slav. okružju, nebi se smjelo od njega tražiti znanje magj. jezika, a nije ni potrebito, jer i magjarski i hrvatski častnici stožerni moraju znati komandovni jezik stajaće vojske t. j. njemački, pa je interesom službe udovoljeno.

Ovako pako dok se ne traži od magjarskih majora da s razlogah službe za slučaj kooperacije moraju podpuno znati hrvatski komandovni jezik — dotle se stvar prikazuje kao nepravda.

Neka se dakle avancement uredi tako, da oni hrvatski satnici, koji neznadu magjarski mogu postati majorima samo u VII. hrv.-slav. okružju. U tom smislu je i kr. zem. vlada 16./10. 1880. (Sab. dnevnik str. 988) odgovorila na interpelaciju zast. dra. Vrbanića i to po riečih baruna Živkovića „nakon dobljene ubaviesti s nadležne strane“. Sab. dnevnik str. 988, drugi stupac gore: „Nego ta potreba postoji samo za komandante, koji bi mogli doći do većeg odjela, da ga komandiraju, a ne za sve častnike, pak i za one samo onda, ako dodju do promaknuća u koje od onih 6 okružja izvan Hrv. i Slav.)

U ostalom će ovaj gravamen odpasti, kad se bude ustrojila posebna kadet. škola hrvatska.

VI.

Domaći sinovi.

Kao politički narod i posebni teritorij sa posebnim svojim izključivo hrvatskim jezikom imade kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pravo, da u smislu §. 46. zak. čl. I. (XXX.) 1868. njezini domaći sinovi (horvat-slavon.-dalmat honfiak) budu namješteni u javne službe. To je pače na zahtjev Hrvatske njoj naročito garantirano u §. 46. nagode. Jedini uvjet jest stručno znanje, potrebito za neku službu.

Zajedn. vlada glede ovoga uvjeta mora kod namještenja domaćih sinova ugarskih najskrupoloznije izbjegavati svakoj sumnji, kao da želi obići ovu ustanovu na korist domaćih sinova kraljevine Ugarske. Po gotovo treba ovo najstrožije obdržavati kad dotični Nehrvat osim toga još ne zna hrvatskog službenog jezika, jer bez toga kako reče u nagodbenoj debati dr. Šuhaj i Žuvić niti najveći stručnjak ne može biti u Hrvatskoj namješten. Znanje bo jezika hrvatskoga to je najprvi uvjet. Ali ni uz to znanje jezika hrvatskoga neka kod namještenja u službe zajednička vlada ne zaboravi nikad na to, da je god. 1868. kod sklapanja nagode sam Deak izjavio, da Magjari ne žele dobiti službe u Hrvatskoj, a i naša je deputacija izjavila da Hrvati osim kompetencije koja ih ide kod hrv. ministarstva i kod hrvat. odsjeka zajedničkih ministarstva izvan svoje domovine ne aspiriraju na nikakove službe.

*

Ipak se dogadja u svih zajedničkih ministarstava, da se ova ustanova §. 46. ignorira. Najviše to biva kod željezničke uprave, gdje se pa i bez ikakvog znanja hrv. jezika praeferenter namještaju ugarski pripadnici i u one službe, za koje Hrvati imadu stručnog znanja, premda je u naredbi od 16. prosinca 1876 br. 19.529 izrečeno bilo, da Hrvati imadu prednost. To biva očito samo zato, što su vješti magjarskomu jeziku, akoprem o tom uvjetu zakon nagodbeni ne govori nigdje ništa.

Da se zajednička vlada kako tako obrani za svoj postupak kod željeznica, i ona i regnikol. deputacija ugarska izjavljuju, da organi kr. ug. drž. željeznica nemaju značaj „javnoga ureda, još manje značaj oblasti", oni predstavljaju samo „željeznički podhvat ugarske države".

Nerazumljivo je, što se ovim hoće reći dotle, dok §. 9. nagode jednakim načinom proglašuje zajedničkim poslom svih zemalja ug. krune željeznice, poput drugih u §. 9. navedenih inštitucija, kao što su brzojavi, pošte, luke, parobrodarstvo itd. Ako su pako željeznice „poduzeće" to je poduzeće obaju političkih naroda, pa se mora na teritoriju svakog tog političkog naroda ravnati po njegovih zakonih i uredbah. Nema bo i ne može biti nikakove nad teritorijem i narodom jedne i druge zemlje u zraku lebdeće ugarske države.

Kad željeznice državne ne bi podpadale pod ustanove nagodbe, ne bi one u §. 9. bile ni za zajednički posao proglašene.

Ugarski je odbor, da obezkriepi prigovor hrvatske deputacije o namještenju ugarskih pripadnika godine 1886. (str. 27.) naveo brojevno, koliko hrvatskih domaćih sinova kod ministarstava jest namješteno kod javnih radnja i komunikacija. Ali o tom nije nastao priepor, pošto bi u načelu morali biti namješteni samo domaći sinovi. Logično je dakle trebalo navesti, koliko je Ugrâ namješteno, i zašto su Ugri namješteni. Još je vlada tom zgodom obećala izdati odredbu o tom, „da oni organi koji obće s obćinstvom, razumiju i jezik toga obćinstva". Ali ni ta naredba akoprem ne bi udovoljila pravu Hrvatske, nego samo pokazala donekle dobru volju zajedničke vlade, ili nije izašla ili je od onda zaboravljena onako kao što i ona već navedena od 16. prosinca 1876. br. 19.529. Nu svakako se ne obdržaje, jer inače ne bi dolazilo do tolikih nemilih

pače po hrvatski narod i njegov jezik, dostojanstvo i čast uvredljivih prizora, koji i u najširih slojevih radjaju najvećim ogorčenjem proti Ugarskoj i proti članovom narodne stranke Jer ne samo što se vriedja imperativni nalog zakona, nego se još i osobno vriedja publika raznim više manje uvriedljivim načinom.

Osim kod željezničke uprave grieši se najviše kod šumarske uprave osobito od kako je došla pod upravu ministra za poljodjelstvo.

Ug. regnikol. deputacija (31.) je u načelu priznala, da se i tude imadu namještati „domaći sinovi" hrvatski, i da kao službeni imade vriediti jezik hrvatski. Ali se je godine 1886./7. izgovarala ugar. vlada na to, da naši križevački abiturienti „nisu sposobni za erarialnu službu". Ne upuštajuć se u ispitivanje ovog razloga, on je već davno odpao, od kako je ustrojena šumarska akademija, pa ipak ni sada zajednička vlada ne će da prima nijednoga abiturienta u erarsku šumarsku službu. Taj je prigovor nadalje bio već i prije odpao za one, koji su svršili na bečkoj višoj školi za kulturu tla, jer i nje nisu primali u državnu šumsku upravu tako, te već kojih 18 godina nijedan domaći sin ovih kraljevina nije bio namješten u erarsku šumsku službu!! A zašto? Zar možda ti naši abiturienti ne znadu službenog hrvatskog jezika?. Ili što bi se htjelo, da svi šumari budu aprobirani samo u Šćavnici?

A od kud zajedničkoj vladi pravo to tražiti, kad je i sam odbor 1886. (31.) priznao izpravnim, „da sinovi ovih kraljevina, ako su nuždnu kvalifikaciju u kojem god šumarskom učilištu austro-ugarske monarkije polučili, mogu zadobiti šumarsku službu" — dakako uz uvjet, ako ta kvalifikacija usposobljuje „za erarialnu službu".

Ali ova se okolnost mora, kako je to naš odbor (str. 12.) naglasio, najsavjestnije prosudjivati, a da ni najmanja sumnja ne nastane, da se tim hoće izigrati naši domaći sinovi. A ta će sumnja bez dvojbe nastati, ako se abiturienti naše šumarske akademije budu i odsele zapostavljali, premda je naučna osnova naše akademije udešena prema najnovijem napredku. U ostalom i zahtjev, da se praktični šumarski izpit ima položiti u Budimpešti, ne dade se opravdati, baš tako kao što ne bi bilo opravdano, da se za namještenike kod financijalne uprave za-

htieva, da moraju svoje pravničke izpite polagati u Ugarskoj, a svoj praktični financijalni drž. izpit u Budimpešti pa još k tomu magjarskim jezikom, a za službu kod koje je, i u zemlji u kojoj je uredovni jezik izključivo hrvatski!!

Po tome zahtievamo:

1. da se bez najveće nužde ne namješta u nijednoj zajedničkoj službi na teritoriju hrvatskom pak u hrv.-slavonskih odsjecih ni jedan nepripadnik hrv.-slavonski, a nikada, ako ne zna podpuno hrvatski.

2. da se dok god ima i jedan usposobljeni abiturient naše šumarske akademije ne smije uzeti u šumsku službu ni jedan nepripadnik Hrvatske i Slavonije.

3. Da se praktični šumarski izpiti na hrvatskom jeziku polažu za status šumara hrvatsko-slavonskih u Zagrebu.

VII.

Hrv.-slav. odsjeci.

Kod svakog zajedničkog ministarstva u Budimpešti imadu se, kako veli hrvatski tekst nagode, ustrojiti hrvatsko-slavonski odsjeci i kod njih namjestiti domaći sinovi kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Hrv. regnik. deputacija je zahtievala 1886., da se ustroje dotično povrate ti odsjeci i da se „preustroje prema prvobitnoj svojoj namjeri".

Na to je odgovorila ug. deputacija (str. 22.), da §. 46. ne odredjuje, da se ti odsjeci imadu ustrojiti i da je hrv. odbor u bludnji, kad to tvrdi. Za tim veli ugar. odbor, da je §. 46. htio „onda postojeće odsjeke i nadalje pridržati". Nadalje tvrdi ug. odbor (str. 23.), da je „onda, kad su ustrojeni upitni hrvat.-slav. odsjeci, o kojih govori §. 46. nagodbenog zakona, i koje je zakon posvema netaknutimi ostavio, zbilja to bila glavna svrha, da su . . . „ovi hrv.-slav. odsjeci ustrojeni da se ondje obavlja prevod magjarskih izprava na hrvatski, i hrvatskih izprava na magjarski jezik", premda je ministar po svojoj uvidjavnosti mogao članove tih odsjeka o posebnih prilika saslušati. Zahtjev pako Hrvatske odbija se kano „nešto takova o čem nagodbeni zakon ništa ne zna".

U svojih konačnih predlozih je ugar. odbor ponešto odstupio od svog shvaćanja o tih odsjecih, ali ipak treba zbog važnosti koju je sabor 1868. polagao na te odsjeke, pogledati iz bližega, kako su oni nastali i koja im je bila zadaća namienjena.

Stanovište ugar. odbora jest samo u toliko osnovano, što magjarski tekst §. 46. zbilja poslie riečih „za hrvatsko-slavon. odsjeke“ nema dalnjih riečih hrvatskoga teksta, „koji će se kod iste središnje vlade ustrojiti“.

Ali u ničem drugom ne ima pravo, a viditi će se, da je i sam ug. sabor i vlada dobro znala, da se radi o odsjecih, koje treba tek ustrojiti, a ne o tom, da se imadu „onda (t. j. u vrieme sklapanja nagode) postojeći odsjeci i nadalje pridržati“. Dapače u vrieme, kad je nagoda sklapana, jedva da je bilo i običnih prevodnih odsjeka kod pojedinih zajedničkih ministarstva. Jer da je bilo, ne bi baš financijalno ministarstvo, koje je prvo od svih započelo svoje djelovanje u Hrvatskoj dne 8 prosinca 1868. pod br. 2607 izdalo dekret imenovanja jednom financijalnom nadsavjetniku u Zagrebu na latinskom jeziku — očito zato, jer magjarski nije zbog nagode smjelo, a hrvatski nije znalo! Prvi trag tim odsjekom nalazi se u Žuvićevoj osnovi u §. 35. Tude se traže ti odsjeci i veli, da „dostojanstvo hrvatskog naroda, pravičnost, pojam zajedničtva i obziri jezika zahtjevaju „shodno zastupstvo interesah Hrv., Slav. i Dalmacije u administrativnom obziru“, t. j. hrvatski odsjek, u kom bi imao biti jedan ministarski savjetnik i dva perovodna činovnika, koji imadu biti sinovi hrvatski. U predloženoj po hrv. deputaciji nagodbenoj osnovi je u §. 21. bila nakana koncentrirati u hrvatskom ministarstvu „očuvanje posebnih zemaljskih interesa Hrv., Slav. i Dalmacije u zajedničkom ministarskom vieću. (Ujedno bi hrv. ministar bio posrednikom izmedju krune i zem. vlade, ali bez uštrba za autonomnu zem. vladu.) Na upit ugar. deputacije glede izključivog namještenja Hrvatâ kod zajedničkih oblasti odgovorio je u §. 23. u zadnjoj alineji hrv. odbor „da se pri ministarstvu hrvatskom po §. 21. u Pešti, ili za slučaj ine odredbe dotični organi za poslove zajedničke za kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u Pešti mogu namjestiti samo sinovi rečene kraljevine“.

Ovdje je dakle hrv. odbor tražio, da se u Pešti namjeste neki posebni „organi za zajedničke poslove za Hrvatsku" — za slučaj, da se taj djelokrug ne predade hrv. ministarstvu, kao što nije niti predan, nego je inako odredjeno.

Pošto je Žuvić sa Csengerijem kodificirao nagodu, ova je njegova misao došla u §. 46. i dobila ime „hrvatsko-slavonski odsjeci", jer se je odustalo od tog, da se sve to koncentrira u hrv. ministarstvu.

Hrvati su držali ove hrv.-slav. odsjeke za veliku stečevinu. Pa kad nisu odmah ustrojeni, to je 15. listopada 1869. u hrv. saboru interpelirao Broz. Ovu je njegovu interpelaciju u magjarskom saboru ponovio u Budimpešti 26. listopada. D. Iranyi. Kad nije bilo odgovora na nijednu, onda je opet u Budimpešti 7. prosinca 1869. interpelirao Al. Fodroczy i sedam drugova. Fodroczy iztiče razne nedostatke u provedenju nagode pa veli da je glavni uzrok svemu to, „što do sada nisu ustrojeni hrvatsko-slavonski odsjeci, jer da je upravo manjkao pravi savez medju hrvat.-slav. oblastima i njihovom središnjom vladom radi ondašnjih osobitih okolnosti i u pogledu izpunjenja njihovih zakonom dopuštenih želja, i jer se je upravo s pomanjkanja tih odsjeka do sada obćilo magjarskim pače i njemačkim jezikom. Mi oslanjajući se na to, što dotična ministarstva nisu o položaju i pravoj svrsi ovih odsjeka povela pouzdana dogovaranja s prisutnimi hrv.-slavonskimi zastupnici, bojimo se, da se ovi odsjeci ne će ustrojiti tako brzo, kako bi bilo željeti, ni na način, kako bi se moglo izvadjati iz smisla zakona, s obzirom na dostojanstvo kod toga interesovanih kraljevina".

„Kako je poznato, diele se ministarstva u samostalne ministarske odsjeke (vlastite odjele) i strukovnjačke odjele (ügy osztályok, pododjele). Takov jedan strukovnjački odjel pod imenom za hrvatske poslove (horvat ügy) nalazi se u privremenoj nesavršenosti kod financijalnog ministarstva, nu takov podčinjeni odsjek nisu mogli razumievati kraljevinski odbori, koji su nagodu sklopili.

§. 46. čl. 30. : 1868. govori naime o hrvatsko-slavonskih odjelih, koji se na zahtjev zemalja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije imadu ustrojiti kod središnje vlade, pod kojimi se nisu mogli razumievati nikakovi pododjeli".

Poslie ove Fodroczy-eve interpelacije je i to već 20. prosinca 1869. izvjestitelj Kuntz u ime financijalnoga odbora predložio izvješće o troškovih za ustrojenje hrvatskih odsjeka kod zajedničkih ministarstva, i to financija, komunikacija, trgovine i zem. obrane.

U tom izvješću veli se: „Odbor . . . drži za nuždno, da se kod svakoga pojedinoga zajedn. ministarstva u smislu §. 46. zak. čl. 30. : 1868. ustroji hrv.-slav. odsjek“.

U razpravi dne 21./1. 1870. opet izvješćuje Pulszky i veli: „S time idu troškovi hrvatske sekcije financ. ministarstva u iznosu od 8268 for. U smislu zak. čl. 30. : 1868. moraju se naime kod svih onih ministarstva, kojim se djelokrug proteže neposredno na Hrvatsku i Slavoniju, ustrojiti hrvat. odsjeci“.

„Financijalni odbor uvrstio je s toga u sporazumku s ministarstvom predlog o sistemiziranju tih sekcija, te kod svakog proračuna uvrstio dotičnu rubriku.“

U debati prikorio je Iranyi vladu, zašto ona sama nije predložila ustrojenje hrv. sekcije, na što je ministar Gorove odgovorio, da je vlada sistemiziranje tih odsjeka „zaključila već prošle godine“. Na to je izjavio Simonyi, da ne preostaje drugo, nego da kuća sama naknadno primi osnovu financijalnoga odbora. Poslie toga se je napokon počelo zbilja raditi oko ustrojstva odsjeka, te su u svibnju 1870. imenovanja predstojnika i osoblja uzsliedila. Napokon hrvatska vlada okružnicom od 1./8. 1870. objavlja, da je „prema §. 46. zak. članka o nagodi od 8. studenog 1868. ustrojen kod kr. ug. ministarstva za zem. obranu hrv.-slav. odsjek, te je već započeo svoje djelovanje“.

Poslie su se ti hrv.-slav. odsjeci sve više zanemarivali i sada, kako veli hrvatski odbor 1886. došli dotle, te je „prava žalost“.

Iz povjesti njihova postanka vidi se, da u vrieme sklapanja nagode kod zajedničkih ministarstva nije bilo nikakvih hrvatskih odsjeka, a svakako, da to nisu bili onakovi odsjeci, za koje su se borili i hrv. zastupnici i ugar. financijalni odbori.

Važnost i djelokrug hrv.-slav. odsjeka.

Već Žuvić je naglasio, da dostojanstvo naroda i pravičnost i pojam zajedničtva zahtieva, da u svakom zajedničkom ministarstvu budu shodno zastupani interesi Hrvatske. Hrv. regnik. odbor ih je 1868. označio kao „organe za poslove zajedničke za kraljevinu Dalm. Hrv. i Slav." i tražio, da u njih budu domaći sinovi hrvatski.

Zapisnik od 3./5. 1869. sastavljen po odboru devetorice, pod predsjedanjem preuzv. g. grofa Ladislava Pejačevića, što ga navodi Broz u svojoj interpelaciji, u kom su naši delegati na saboru zajedničkom formulirali svoje želje glede izpunjenja nagode, valjda bi nam dao o tom pobliže upute. Taj zapisnik spominje kao „memorandum" i dr. Brlić u svojoj interpelaciji 12./12. 1870.). Gosp. Alex Fodroczy, koji je sam bio u odboru devetorice, jamačno je u smislu toga zapisnika govorio, kad je rekao, da bi to imali biti samostalni ministarski odsjeci. Oni bi imali podržavati savez izmedju zajedničkih oblasti u Hrvatskoj i njihova ministarstva, uvažujuć pri tom posebne okolnosti zemlje, te nastojati, da se uvaže i izpune zakonom dopuštene želje. Od ovud već sliedi, da bi hrvat. odsjek imao obavljati meritorno sve poslove svoga ministarstva, pri čem dakako ne valja zaboraviti da sa hrv. odsjekom mogu i moraju sudjelovati i drugi osobito stručni odsjeci istog ministarstva.

Da je ovo i bila prvobitna intencija, dokazuje dopis kr. ministarsva za zem. obranu od 24./6. 1870. na zemaljsku vladu u Zagrebu. Tude ministarstvo javlja, da je hrv. odsjek već ustrojen i započeo svoje poslovanje i da **uslied toga** svi poslovi, **koje je nagoda od** 1868. tomu ministarstvu u pogledu kralj. Hrvatske i Slavonije dodielila, i koje je dotle obavljala zem. vlada hrvatska, prelaze na gornje ministarstvo".

Isto tako javilo je kr. ug. ministarstvo zem. obrane dopisom od 23./6. 1870. broj 636/pr. ces. kr. austrij. ministarstvu „dass eine **eigene** croatisch-slavonische Geschäftsabtheilung errichtet wurde, und dass dieselbe ihre Wirksamkeit bereits begonnen hat. Es werden daher in Hinkunft alle jene Angelegenheiten, welche in den Wirkungskreis des kg.

ung. Landes-Vertheidigungs-Ministeriums gehören, **bisher aber** rücksichtlich Croatiens und Slavoniens über besondere Ermächtigung von der kroat.-slav.-dalm. Landesregierung in Agram behandelt wurden, auch rücksichtlich dieser Landestheile in dem kg. ung. Landesvertheidigungsministerium ausgetragen werden".

Ako je ovdje hrvat. odsjek, čim je bio ustrojen, započeo vršiti one agende, koje je nagoda dodielila tomu ministarstvu glede Hrvatske i Slavonije, a prije toga ih je vršila hrv. zem. vlada, onda sliedi da je ministarstvo zem. obrane u tom hrv. odsjeku obavljalo meritorno sve poslove onako, kako ih je prije toga privremeno obavljala kr. zem. vlada. Svaki drugi djelokrug odsjeka nebi odgovarao ni dostojanstvu naroda, niti bi trebalo ustrojstvo njegovo priobćivati čak i austrijskom ministarstvu.

Analogno s ovim moraju se prosudjivati i odsjeci kod ostalih ministarstva, a važnost im nije samo politička, nego i praktična. Uprava se zajedničkih poslova u Hrvatskoj mora uvjek obzirati na autonomne zakone i uredbe, na pr. šumska uprava na šumski zakon i njemu slične (o vododerinah i t. d.) te s njom suvisle, financijalna uprava na mnoge političke i pravosudne zakone, mora tražiti dodira i pomoći kod sudbenih i političkih oblasti i t. d. Ove pako autonomne zakone i propise znati će i mogu znati laglje domaći sinovi hrvatski, koji i onako moraju biti namješteni u hrvatskih odsjecih.

Osim toga imadu ovi odsjeci još jednu važnu zadaću. Ministar hrvatski imade u prvom redu zastupati interese kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u zajedničkih poslovih. Nu jedva da se može očekivati od nekog, da će on u svih strukah biti upućen, ali za to može najbolju uputu i obavjest o raznih resortnih i stručnih potrebah svoje domovine dobiti u ovih hrv. odsjecih, kao što će preko njih moći vršiti i kontrolu o tom, je li se provelo i učinilo ono, što je u ministarskom vieću glede Hrvatske odredjeno.

Napokon hrv. odsjeci imadu puno posla i stim, što moraju paziti, da sve zakonske osnove, sve naredbe i t. d. budu u skladu s pozitivnim autonomnim pravom hrvatskim, pa da ne izlaze takovi zakoni i naredbe, koji u Hrvatskoj nisu ni

provedivi. Nadalje bi ovaj odsjek imao i odlučnu rieč u osobnih i disciplinarnih pitanjih dotičnog ministarstva, osobito tamo, gdje postoji posebni status za Ugarsku i za Hrvatsku (na pr. kod šumarstva).

Napokon bi ovaj hrv. odsjek bio najviše pozvan za sporazumno postupanje zajedničke vlade sa posebnom hrvatskom vladom u smislu §. 45. nagode.

U tu svrhu imali bi se kod svakog odsjeka u evidenciji držati svi zaključci ministarskog vieća, načelne odredbe, sporazumi postignuti s hrvatskom vladom i t. d. Kad se radi o tom, da se odredi djelokrug hrv. odsjeka, nesmije se zaboraviti na to, da je hrv. regnik. odbor god. 1868. ove odsjeke označio kao organ za poslove zajedničke za kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju". u Budimpešti, a ne puki kakovi strukovnjački poslovni odjel.

Po ustrojstvu hrv.-slav. odsjeka nestaje i onaj gore već navedeni prigovor ug. odbora da ministri ne mogu podpisivati kao ni državni tajnici nešto u jeziku njim skroz nepoznatomu. Načelnik bo hrv.-slav. odsjeka imao bi uz ministra ili državnog tajnika podpisivati svaku za Hrvatsku odredjenu riešitbu, naredbu i t. d. svoga ministarstva. Jer i ako nije kako je dobro opazio hrv. odbor (str. 46) u zakonu nigdje izrečeno da hrvatski pripadnici kod centralnih zajedničkih oblasti moraju znati i magjarski jezik, njihov bi položaj bio nemoguć bez znanja istoga jer nebi mogli izpuniti niti zadaću, koja im je namienjena. Tako je s početka i bivalo. Svjedoči to na pr. dopis. financ. ministarstva upravljen zem. vladi dne 16./6. 1870. br. 16.809. Na tom je dopisu podpisan ministar Kerkapoly, a ispod njega Marinovich, ovaj je dopis pisan samo hrvatski, a nalazi se u saborskih spisih uz zapisnik 83. sab. sjednice od 15./11. 1870).

Znam i to, da je Kerkapoly priznavao, da u nagodi nema osnova za to, da se uz hrvatski rabi i magjarski jezik, pa se je toga i držao.

Nagoda u §. 46. i obostrano shvaćanje sve do 1870. dokazuje, da su hrv. odsjeke smatrali za moguće, pače uz postojeću organizaciju zajedničke vlade za nuždne i koristne oni, koji su nagodu stvorili. Ne može i ne smije sada nitko reći, da oni nisu mogući, da nisu praktični i t. d. Ako pako i u ko-

liko bi bili, treba ugovoriti nešto drugoga, a ne na prosto ih ignorirati uz povredu §. 70. nagode. Nu biti će, da hrv.-slav. odsjeci nisu bili ni nemogući niti nepraktični nego samo raznim stručnim referentom neprilični.

Načelo §. 46. o hrvatskih odsjecih vriedi mutatis mutandis i za vrhovni računarski dvor, te za financijalno upravno sudište, upravo tako, kako bi vriedilo, da se ustroji jedno novo zajedničko ministarstvo.

IX.

§. 45. nagode „Sporazum".

§. 45. odredjuje da će središnja vlada nastojati „da u obsegu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sporazumno postupa sa autonomnom vladom istih kraljevina".

Važnost ove ustanove je velika i pruža autonomnoj vladi pravnu zgodu i sredstvo, kako da Hrvatska kano politički narod i posebni teritorij vrši upliva u zajedničkih poslovih i povrh hrv.-slav. odsjeka.

Ovo je veliko pravo, koje ako i zajednička vlada i autonomna vlada u pravo vrieme i na pravi način upotriebe, može mnogo koristi donieti dobromu sporazumku obaju naroda.

Samo bi trebalo odrediti točno modalitete kako će se taj sporazumak polučivati.

Uz hrvatskog ministra i njegov upliv, uz ovo sporazumno postupanje zajedničke vlade sa autonomnom, pak uz hrv.-slav. odsjeke bilo bi pravo čudo, kad bi dolazilo do onih mnogobrojnih nesporazumljenja, do kojih je dosada dolazilo. Samo bi trebalo da se sve ove ustanove strogo vrše te obdržavaju. Pri tome dakako treba na umu držati, da „sporazumno" egyetértőleg — einvernehmlich) ne znači puko „saslušanje".

X.

Jezik na grbovih.

Kad je bio povraćen ugarski ustav ter imenovana odgovorna ministarstva ugarska, predane su pojedine grane današnje zajedničke uprave ug. vladi još prije ug.-hrv. nagode.

Tako je na temelju previšnjeg ručnog pisma od 1. kolovoza 1867. upravljena ministru-predsjedniku preuzeo upravu i kr. ug. financijalni ministar, te je to odpisom od 1. rujna 1867. broj 3191. P. M. priobćio kr. zemaljskom financijalnom ravnateljstvu u Zagrebu, a ovo okružnicom od 17. rujna 1867. broj 480. pr. svim podredjenim oblastim.

U toj se okružnici u smislu ministarskog odpisa odredjuje, da sve financijalne oblasti imadu rabiti hrvatski jezik i da na tablah za vanjsko označenje uredovnih zgrada i na uredovnih pečatih imadu rabiti grb ovih kraljevina sa kralj. ug. krunom i sa hrvatskim napisom. Ovo je dakle odredjeno još prije nego što je nagoda zbilja sklopljena.

Nakon sklopljene nagode uveden je mjesto grba ovih kraljevina sjedinjeni grb, ali samo hrvatski napis je ostao. Napokon je odpisom od 12. svibnja 1873. broj 20.909, odredilo ministarstvo, da i carinske kliešte imadu dobiti sjedinjeni ug.-hrv. grb i hrvatski napis mjesto dotadanjeg njemačkog jezika. Kao što financijalne, tako je poslje nagode i ondašnje od pošte odieljeno brzojavstvo dobilo svoje grbove sa hrvatskim napisom, a tako i uredovne pečate samo hrvatske. Isto to dobila je pošta i glede grbova i njihova napisa i glede uredovnih njihovih pečata, na kojih je i postaja označivana samo hrvatskim jezikom, kao što su i pečati imali samo hrvatski napis.

Kako je ozbiljno u ono doba uziman obzir na državopravni položaj Hrvatske, dokazuje naredba ministarstva financijah broj 46.477—1870. na gubernatora riečkog izdana kad je uveden provizorij na Rieci.

U točki 9. odredjuje se, da financijalno ravnateljstvo za grad i kotar riečki imade upotrebljivati „veliki grb sa sjedinjenimi znakovi ugarske i posestrimah joj kraljevinah te sa napisom ugarskim, hrvatskim i talijanskim“ — a onda se veli „Na grbu financijalnog nadzorničtva kao izključivo hrvatske oblasti ima se samo hrvatski napis upotrebljavati“ — jer financijalno nadzorničtvo nije bilo kompetentno za grad Rieku nego samo za županiju riečku, pa zato ima rabiti samo hrvatski jezik na grbu.

O tom dakle kakav se nadpis imade staviti na grb odlučuje teritorij i uredovni jezik oblasti, a po tom ne može biti

govora o dvojezičnom napisu, pa ga kroz 15 godina nije niti bilo. I kod ovih ureda i oblasti za koje nemamo pri ruci naredbe koja to odredjuje, postavljali su se zajednički grbovi izključivo sa hrvatskim napisom, pa i danas su na svom mjestu svagdje, gdje su ih ostavili na miru. (Dotične naredbe ministarske dale bi se pronaći u naredbenih listovih pojedinih oblasti n. pr. financija, pošta, brzojava, domobranstva i t. d.). — Iz gornjih naredaba sliedi i to da nijednoj oblasti nije ni na pamet palo, da bi se mogli postaviti kakovi „niemi“ (t. j. bez napisa) grbovi — koji su Hrvatskoj nametnuti god. 1883. pa i danas još na mnogih mjestih stoje, ali ni najmanje kao dokaz iskrenoga odnošaja i štovanja hrvatskih prava. A što je upravo nepojmivo, na novoj poštanskoj zgradi u Zagrebu je i ovih dana postavljen jedan takov „niemi“ grb, jer napisa oko njega još nema, premda na dosadanjoj zgradi poštanskoj kao spomen na nekadanje prijaznije susretanje Hrvatske u području poštansko-brzojavnom i danas stoje stari hrvatski napisi. Isto takov pokušaj da se uvede „niemi“ grb učinjen je 1903. godine u Karlovcu, ali bez uspjeha, jer je to za zapriečila tamošnja politička oblast. Ali za to je u Otočcu takav niemi grb ipak postavljen uzprkos onoga u gornjoj naredbi br. 46.477—1870. priznatog načela da „izključivo hrvatske oblasti imadu samo hrvatski napis upotrebljavati“ — t. j. koje leže na izključivo hrvatskom teritoriju. Toga se je načela spontano držala poštanska uprava u Ludbregu i valjda ne za to, što su tamo ovog ljeta bili oštri sukobi s pučanstvom. Ali eto Zagreb, Karlovac, Otočac pa Ludbreg — pa u kratkom razdobju tako različiti postupak!

Nesmije bo se zaboraviti, da je nagoda za svaki teritorij odredila i njegov službeni i državni jezik, te da je po tom kako reče Szell magjarski jezik u Hrvatskoj deposediran. A što su i kako su stvaratelji nagode mislili u ovom pitanju o nagodi, napose o grbovih i jeziku na njih, to opet po Széllovih riečih dokazuju zakoni i naredbe, koje su oni izdavali i upotrebljavali u prvo vrieme kad su provadjali nagodu.

Ug. odbor zahtievajuć, da se uz hrvatski postavi i magjarski napis, uztvrdio je (st. 28.) „da glede toga nema u za-

konu jasnih ustanova“ — pa je ipak dalnje postavljanje hrv. nadpisa ovisnim učinio o tom, da se postavi uzanj i napis magjarski, dakle dalnje vršenje na zakonito izdanih naredbah osnovane prakse od 15 godina ovisnim učinio o nečem, za što sam veli, da „glede toga u zakonu nema jasnih ustanova“ — zaboravljajući dakako, da je samo ono što je u nagodi izrično odstupljeno zajednici prestalo biti izključivo hrvatskim.

XI.

Zastava.

Već je rečeno, da je samo ono zajedničko, što je u nagodi taksativno i izrično kao zajedničko navedeno. Glede zastave pako nigdje se ne veli, da sve zemlje krune ugarske imadu „jednu te istu zastavu“, ili da će za njih u poslovih zajedničkih vriediti jedna te ista „zajednička zastava“ onako kako glede grbova odredjuje §. 62 nagode.

Po tom je svaka zemlja za sebe pridržala svoju vlastitu zastavu onako, kako za svaku od njih vriedi njezin posebni javni t. j. državni jezik.

Svaki državni barjak mora imati i grb zemlje. Ali pošto su državni poslovi izmedju Ugarske i Hrvatske podieljeni u automne i zajedničke, onda je zbog tog za autonomne poslove u Hrvatskoj odredjeno, da to ima biti grb Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali na grbu imade biti kruna sv. Stjepana kao znak da Hrvatska spada kruni ugarskoj. Ova kruna prije nije bila zakonom propisana niti je rabljena na hrvatskom grbu. (Prvi put je uvedena navedenom naredbom financijalnog ministra na grbovne tablice fin. oblasti.) Za obilježje pako (emblem) zajedničkih poslova, jer su to poslovi zajednički obima narodima i obima teritorijima, odredjeno je, da se imadu upotrebljavati sjedinjeni grbovi obiju zemalja po jasnoj odredbi §. 62. nagode.

Kad se dakle u području državnih poslova upotrebljava zastava, a državna zastava mora imati grb, onda svaka zemlja u nezajedničkih poslovih upotrebljuje svoju vlastitu zastavu i svoj vlastiti grb, a u zajedničkih poslovih svoju zastavu, ali na nju stavlja sjedinjene grbove obiju zemalja.

Ovo je pravna podloga, na kojoj je nastala domobranska zastava hrvatska i ugarska. A tko znade kako se na mjerodavnih mjestih pazi strogo na ovakove državne embleme i simbole, i kad imadu samo običnu državopravnu, a po gotovo kad imadu diplomatičnu i medjunarodnu važnost, kao što ju imade zastava vojnička, taj će priznati, da hrvatska domobranska vojnička zastava nije ni slučajno uvedena niti to može biti kakova iznimka (kako misli ug. odbor str. 28.) od nekog načela i pravila.

Dapače je domobranska zastava upravo najjačim dokazom, da i za zajedničke institucije i poslove u svakom teritoriju vriedi njegova posebna zastava dakle u Hrvatskoj hrvatska, koja po §. 62. imade sjedinjene grbove obih zemalja kad god se radi o zajedničkih poslovih.

Kad bi ugarska trobojnica bila „zajednički državni simbol", koja „reprezentira cielu državu", i kad bi se ona imala kao „državna rabiti i u obsegu kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije", bilo bi to unikum na svietu, da se običnim zakonom (o domobranstvu) u oprieci prema temeljnoj ustanovi uvadja jedna specialna iznimka upravo ondje, gdje i u prvom redu treba, da se manifestira pravilo i načelo.

Ali najposlje bi i to bilo moguće nu samo uz izričnu odredbu nagode. Bez naročite pako odredbe ovakova tumačenja stoje u oprieci sa čitavom štrukturom postojeće državne zajednice, koja imade dva teritorija, dva politička naroda, dva politička ili državna jezika, dva grba, pa dosljedno tomu niti ne može simbol jednog teritorija i naroda vriediti za simbol čitavog obsega krune sv. Stjepana, baš tako. kako je trebalo za oznaku zajedničkih poslova grbove obih kraljevina upotrebiti.

Zbog toga niti §. 63. ne kaže za ugarsku trobojnicu, da je to „zajednička" ili „državna" ili zastava „zemalja krune ugarske" nego jednostavno „zastava ugarska" uz koju se posve jednaka važnost priznaje za sjedinjenu zastavu kraljevine D. H. i S.

Pravo je odgovorio hrvatski odbor (str. 46.) da pošto zakon ništa negovori o tomu, kakva ima biti zastava na zajedničkih uredih u Hrvatskoj i Slavoniji, on tom šutnjom

ne kaže, da ima biti ugarska zastava: „jer zakoni neodredjuju šutnjom“ samo je trebao dodati, da su u nagodi sve zajedničke stvari taksativno navedene, a o čem nagoda šuti to ostaje Hrvatskoj!

Ugarska zastava kao simbol čitave državne zajednice izključena je na dalje ustanovom §. 63. koji odredjuje, da se na zajedničkom saboru koji sigurno reprezentira čitav obseg ug. krune — uz ugarsku ima vijati i hrvatska zastava. Ova je ustanova god. 1868. uvrštena na izravni zahtjev hrv. odbora, stavljen u konačnoj izjavi na §. 26 lit. f., a motivirana je i opravdana po tom što zajednički sabor, premda mu se kompetencija prostire na obje zemlje, funkcionira samo na teritoriju jednog političkog naroda — i u tom se razlikuje od raznih zajedničkih oblasti i ureda, za koje jer leže u Hrvatskoj i Slavoniji, naredba financ. ministarstva 46.477—1870. upravo za to kaže, da su u tom smislu „izključivo hrvatska oblast“ t. j. da im se djelokrug proteže samo na posebni hrvatski teritorij.

Nadalje je isto tako ug. zastava u Hrvatskoj izključena tim što se na kraljevu dvoru uz austrijsku carsku u sredini, ter uz ugarsku na desnoj strani još s lieve strane vije hrvatska zastava. To je uvedeno po predlogu samoga Deaka i Andrassya na molbu cielog ugarskog sabora godine 1870.

Ove odredbe dokazuju da nijedna zastava ne reprezentira više teritorija i naroda, nego svaka samo svoj teritorij i svoj politički narod. Stavivši pako sabor ugarski gornju molbu na kralja, on je kao i Deak opet dokazao kako tumači nagodu glede ustanova o zastavah.

Više puta se čuje i prigovor, da je domobranska zastava „specijalna“ odredba. Ovo je istina, ali upravo ona dokazuje izključivo pravo hrvatske zastave. Zakon o domobranstvu kao i svaki drugi mora biti u skladu s temeljnim zakonom, za to je svaki zakon u tom smislu „specialni zakon“. Po §. 70. zak. čl. I. (XXX.) 1.868. nagoda je takov „temeljni zakon“, pa se moraju s njom slagati svi specijalni zakoni. A pošto je domobranstvo u Ugarskoj dobilo ugarsku a u Hrvatskoj hrvatsku zastavu, onda nam zak. čl. 41. od 1868. najočitije kaže, što su držali o zastavi isti oni mjerodavni faktori, koji su

iste godine sklapali nagodu s Hrvatskom, sabor ugarski, vlada i kralj. Pa da je zak. čl. 41.: 1868. bio s drugim sadržajem glede zastave sankcioniran prije ug.-hrv. nagode, on bi se bio morao preudesiti prema njoj u istom pravcu, kako u istinu glasi. Moralo bi se učiniti ono isto, što je izvedeno zak. čl. XII.: 1869. glede zak. čl. VII: 1868. glede kovanog novca, koji je sankcioniran bio prije nagodbe. Pa jer se njegove odredbe nisu slagale s onim što je u tom pogledu odredila nagoda u §§. 62. i 64., onda je to zak. čl. XII.: 1869. promienjeno i u sklad dovedeno sa nagodom, pa uvod izričito veli, da se to čini u svrhu „udjelotvorenja §§. 62. i 64. zak. čl. XXX.: 1868.“ Ovo je prema nagodi isto takova specialna odredba, kao što je ona u zak. čl. 41.: 1868. o domobranstvu u pogledu domobranske zastave na temelju načela sadržanoga u nagodi, da svakoj zemlji ostaje njezina posebna zastava, a znak zajedničtva da su na njoj sjedinjeni grbovi.

Napokon sjećam na to, da se u čitavoj nagodi i u svih razpravah, koje su o njoj vodjene, ne nalazi ni rieči o kakovih zastava osim zahtieva hrv. deputacije u konačnoj izjavi, ad §. 26. sl. f. da bude uz ugarsku zastavu na zajedničkom saboru i zastava kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Osim ovoga ima još samo jedan spomen o zastavi, i to u govoru zastupnika biskupa Petrovića, koji je iztičući kako će se hrvatski barjak vijati na zajedničkoj sabornici u Budimpešti rekao. „Što bi rekli moji protivnici, da bi tko ugarsku zastavu na našoj dvorani izvjesio akoprem smo u zajednici s Ugarskom“. Bi li tako mirni i velikodušni bili u slozi i bratinskoj ljubavi“.

U ovom smislu su i zajedničke oblasti u prvo vrieme iza nagode postupale kad su držale da treba na zgradah zajedničkih ureda izticati zastavu. One su iztaknule hrvatsku zemaljsku zastavu sa zajedničkim grbom.

Čitavo protivno shvaćanje ug. deputacije od 1886/7. osniva se na onom istom krivom stanovištu, kad je ona (str. 26.) prije nego što je progovorila o dopustivosti magjarskog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji naglasila najprije „jedno obće načelo“, da kad zakon govori o obveznoj porabi hrvatskog jezika, on tim ne veli, da se uz hrvatski ne smije rabiti i magjarski, te kad je naglasila, da „je stoga načel-

noga gledišta prosudjivala na hrvatski jezik odnoseći se dio hrvatskog nuncija".

Nu dočim je tude ug. odbor još dopustio hrvatskomu jeziku prvo mjesto i svojstvo autentičnosti, a za magjarski jezik tražio samo važnost prevoda i drugo mjesto, sad je glede zastave pošao još i dalje, te zahtieva za nju prvo i glavno mjesto i dopustio da uz nju bude i hrvatska.

Da je ovo shvaćanje posve izključeno onim što je gore navedeno, posve je jasno, i može se razumjeti samo onda, ako se tko stavi na stanovište absolutnoga narodnoga samoljublja. Ali to stanovište nije bilo mjerodavno god. 1868. kad se je uredjivao državopravni odnošaj prema Hrvatskoj i ona priznala posebnim teritorijem i političkim narodom. Nije za badava K. Tisza god. 1883., kad se je u listopadu vodila velika debata u ug. saboru o grbovih rekao: Gg. uviek naglašuju, da je Ugarska politički narod. Ovo je istina, ali je istina i to, da zakon od god. 1868. veli i za Hrvatsku, da je ona politički narod. Molim na to ne zaboraviti!

Ne kao dokaz, nego kao stručno mnienje iz Ugarske navodim i to, da u stručnom časopisu: Ügyvédek Lapja br. 43. od 26. listopada 1895. imade članak: A zágrábi zászlókérdés, koji dokazuje, da magjarskoj zastavi u Hrvatskoj nema po zakonu mjesta kao ni jeziku (i upravo za to udara na nagodu).

XII.

Hrv. zastava po §. 63. nagode.

U §. 63. nagode odredjeno je, da se na zgradi zajedničkog sabora ima vijati i hrvatska zastava kad se radi o zajedničkih poslovih.

To i biva, ali ne znam, zašto je hrvatski barjak na istom kopljištu s ugarskim, a osim toga znatno manji.

Pod zastavom razumieva se i držalo, dakle ako su dvie zastave, moraju biti i dva držala.

Obje zastave bile su posve jednake veličine pred velikaškom kućom sve dok se nije preselilo u novu kuću, a i danas još stoje oba stupa, jedan s magjarskim, a drugi s hrvatskim bojami — jedan velik kao i drugi, a tvrde ljudi, da je tako i nekoč bilo i na krovu zastupničke kuće. Pošto §. 63.

ne čini iznimke, zahtievamo da hrvatska zastava bude od iste veličine, kao ugarska i na posebnom držalu uz ugarsku, tim više što je ona jednake veličine i na kraljevskom dvoru, a to po zaključku samog sabora ugarskoga.

D.

Trgovačka zastava.

U zajedničkih poslovih svih kraljevina krune ugarske imadu se po §. 62. nagode upotrebljavati „sjedinjeni grbovi Ugarske, ter Hrv., Slav. i Dalmacije“.

Odavle sliedi, da sam grb Ugarske ne označuje sve zemlje ug. krune. On je dovoljan samo za oznaku Ugarske i autonomnih poslova ugarskih.

Bors str. 80. Van külön czimerük és közös magyar-horvát czimer és lobogó, a mely a közös ügyek tárgyalásakor az országházon kitéve van.

Isto tako sliedi iz §. 63. nagode, da samc ugarske boje t. j. ugarska zastava ne predstavlja boje svih zemalja ugar. krune, pa se za to ima uz nju izticati na zajedničkom saboru još i zastava Hrvatske, Slav. i Dalmacije.

Medju zaj. poslove ug.-hrv. spada i brodarstvo na moru, koji se posao osim toga mora u čitavoj monarhiji uredit sporazumno i po istih načelih. To je po prvi put izvedeno zak. čl. XVI. : 1867., koji je Hrvatska naknadno priznala u §. 4. nagode.

U zak. čl. XVI. : 1867. pako glasi njegov čl. VI. „Trgovački brodovi obih strana služiti će se jednakom (u magj. „egy és ugyanazon“, a u njem. ein u. dieselbe) zastavom, koja će osim obilježja dosadanjih, imati na sebi i boje i grb (mag. szineit és czimerét — boje i grb — Farben u. Wappen) zemaljah krune ugarske“.

Pošto pako Hrvatska imade svoj grb i svoje boje, to bi morala i zastava trgovačkih brodova imati taj grb i te boje. To ipak tako ne biva, pače je na njoj uz austrijske jedino još grb Ugarske i jedino boje ugarske.

Za grbove odredjuje i izrično §. 62. nagode. da sjedinjeni grbovi (egysesitett czimerei) obih zemalja služe za oznaku

zajedničkih poslova. Čl. pako 6. zak. čl. 16. : 1867. naknadno prihvaćen i od Hrvatske to odredjuje i za trgovačku zastavu, jer boje (t. j. zastava zemalja krune ugarske) nisu druge nego boje ugarske i boje hrvatske upravo tako, kano što grbovi tih zemalja nije sam grb ugarski, nego tek ugarski i hrvatski grb.

Pa kako god sam grb ugarski ne može reprezentirati grb svih zemalja krune ugarske, tako ni boje ili zastava Ugarske same za se, ne predstavljaju bojâ svih zemalja ugarske krune. Ono bo je u §. 63. nagode označeno jedino kao „zastava ugarska“, dakle samo jedne od onih zemalja, a uz nju se u istom §. 63. posebice priznaje zastava hrvatska.

Pošto pako uvedena na temelju zak. čl. 16. : 1867. zastava trgovačkih brodova ne odgovara ni čl. 6. njegovu ni zak. čl. I. (XXX.) 1868., za to zahtievamo, da se na trg.z astavi u onoj za žemlje ug. krune odredjenoj polovini umjeste i boje t. j. zastava hrvatska i mjesto sadanjega lih ugarskoga grba uvrste i grbovi Dalm., Hrv. i Slavonije i tim zadovolji propisom nagodu onako, kako je zak. čl. 12. : 1869. i to izričnim pozivom na §. 62. i 64. nagode zadovoljio propisom glede na grb i naslov kralja na kovanom novcu, ter izmienio odredbe zak. čl. 7. : 1868., koje nisu bile u skladu s ugarsko-hrvstskom nagodom.

XIII.

Medjunarodni ugovori i autonomija Hrvatske.

Sklapanje medjunarodnih ugovora sa stranima državama spada po čl. XII. : 1867. na ministra izvanjskih poslova. Ali pri tom on ne može postupati drugačije nego po §. 8. zak. čl. XII. : 1867. „u sporazumku obostranih ministarstva i s njihovom privolom“. Sklopljene pako po ministru izvanjskih poslova medjunarodne ugovore „svako će ministarstvo predložiti vlastitoj svojoj legislativi“.

Nastaje sada pitanje, što vriedi za medjunarodne ugovore o predmetih hrvatske autonomije, kad ugovor imade vriediti i za Hrvatsku.

Naš kraljevinski odbor je (str. 10.) ovo pitanje nabacio, ali samo u toliko što je zahtievao, da ugarki ministar pravo-

sudja (kad se naime radi o njegovu ressortu) podlogu ugovora „sporazumno s banom uglavi".

Ug. je odbor to odbio, ali je dopustio, da se, gdje vlada nuždnim smatra, i ban zapita, nu da se o banovu „sporazumku i privoli" sklopljenje ugovorah nemože ovisnim učiniti.

U svojoj drugoj poruci hrv. odbor više ne govori o „sporazumu" s Banom nego samo „da ug. ministri unut. poslovah, pravosudja, bogoštovja i nastave saslušaju i mnienje hrvatskog Bana prije, nego stupe u dogovor i sporazum s ministri drugoga diela monarkije" (str. 46.)

Na ovo je odgovorio ug. odbor. Prije nego što se sklope takvi ugovori „vlada će dati banu prilike, da izjavi svoje mnienje, a da da ipak ne bude odvisilo od sporazumka ili privole Bana, da se takvi ugovori sklope". (str. 49.)

Napokon je hrv. odbor (str. 52.) tražio da će se u takovoj priliki „kralj. ug. ministri staviti u sporazumljenje sa Banom nu bez da bi sklapanje tih ugovorah postalo ovisnim od privole Bana".

Prije nego dalje podjemo, moramo konštatirati, da kralj. odbor ugarski glede tako sklopljenih ugovora veli (str. 26.) „razumievajuć se samo po sebi, da se kod provedbe takovih ugovora, riešavanje onih poslova, koji spadaju u hrvatsko-slavonski pravni krug, samo po zakonih i oblastih ovih kraljevina — Hrvatske i Slavonije — može provadjati".

Isto tako u svom konačnom predlogu (na str. 49.) veli ugarski odbor pod 5. „Pri provadjanju medjunarodnih ugovora, mogu poslove, koji zasiecaju u područje autonomnoga hrvatsko-slavonskoga prava, samo oblasti Hrvatske i Slavonije po zakonih ovih zemalja riešavati".

Odavle sliedi, da ni ugar. regnikolarni odbor u ovom pitanju ne nalazi za svoje stanovište oslona u §. 3. nagode, jer inače ne bi provadjanje ovakovih ugovora moglo bivati po drugih zakonih i oblastih.

Vraćajuć se k stvari, moramo reći da ono, što je hrv. odbor zahtievao, nipošto ne udovoljuje državopravnom položaju Hrvatske.

U prvom zahtjevu je hrv. odbor dobro naglasio, da je

ban za Hrvatsku i Slavoniju „neodvisan ministar pravosudja“.

A pošto je Hrvatska u području svoje autonomije od Ugarskog zakonodavstva i ug. vlade posve neovisna, moralo bi odavle nužno sliediti da ban mora imati isto pravo za Hrvatsku, koje ima i za Ugarsku ministar pravosudja i drugi nezajednički ministri.

Nikako on ne može doći u zgodu, da ga ugar. ministar pravosudja „saslušava“, a da njegovo mnienje nema dalnje važnosti — Ban i ministar pravosudja su jedan prema drugom posve neovisni, njihova kompetencija se ne odnosi na istu zemlju niti na isti narod. Za to ugarski ministar pravosudja ne može ni kod ugovora ovaj sporazumak i privolu davati za Hrvatsku.

U pogledu bo predmeta autonomije hrvatske, ima ug.-hrv. državna zajednica dvoje zakonodavne i eksekutivne organe. Jedni su kompetentni za Ugarsku, drugi za Hrvatsku, te su jedni od drugih neodvisni, jedni druge ne mogu ni zastupati ni nadomjestiti.

U koliko dakle po §. 8. zak. čl. XII. : 1867. ministru izvanjskih poslova kod sklapanja medjunarodnih ugovora treba sporazumak i privola eksekutivnih organa, u čiji poslovni djelokrug predmet ugovora spada, u toliko je za Hrvatsku glede autonomnih predmeta takav organ jedini ban.

Ovo saslušanje bana, koje su spominjale deputacije, to vriedi za sve druge ugovore, t. j. koji se tiču zajedničkih poslova, kod kojih svaki zajednički ministar već po §. 45. nagode, treba da sporazumno postupa sa vladom hrvatskom u obće, dakako samo onda, ako se radi o specijalnih prilikah Hrvatske, jer u tih predmetih niti legislativa niti eksekutiva ne pripada Hrvatskoj.

Ug. deputacija iztiče, da se u §. 8. zak. čl. XII. : 1867. govori o sporazumku obostranih „ministarstva“, a da se ne traži „izim obostranih ministarstva sporazumak ili banov ili drugoga kojega faktora“.

Jest istina da se autonomna hrvatska vlada ne zove „ministarstvom“, ali je istina isto tako, da ona imade pravni karakter ministarski i imade isti djelokrug u svom resortu koji

svaki ministar u svom t. j. po §. 47., 48. i 50. zak. član. I. (XXX.) : 1868. ter §. 3. zak. čl. II. : 1869. ob ustrojenju autonomne zem. vlade ona je vrhovni saboru svom odgovorni organ za izvršivanje eksekutivne vlasti Njeg. Veličanstva.

Po tome i hrvatski ban spada u organizam ministarski ugarske skupine austro-ugarske monarhije, ako se i ne zove ministar.

Ali ne zavisi stvar o imenu, kojim se vlada zove!

Da će se taj ministarski organizam sam u sebi opet dieliti glede nekih agenda u dvie grupe, u ugarsku i hrvatsku, to se kod stvaranja zak. čl. XII. : 1867. nije još predvidjalo.

Ali svakako je u §. 8. rečeno, da „sporazumak i privola“ mora i može dati samo vrhovni, saboru odgovorni organ kompetentan i po teritoriju i po predmetu, a takovoga za predmete hrvatske autonomije osim bana nema.

Dal.-hrv.-slav. ministar već zbog toga, što nema listnice, nebi ovdje bio kompetentan, i to tim manje, što je on postavljen da zastupa intrese Hrvatske u zajedničkih poslovih.

Glede autonomnih pako, on je samo sveza hrvatske vlade sa Njegovim Veličanstvom.

Napokon ne može biti kompetentna kako misli ugarski odbor (str. 26.) nikako, a najmanje „izključivo zajednička ugarska vlada“, jer predmeti autonomije hrvatske ne spadaju na „zajedničku vladu“.

Što se pako tiče primjera sa Erdeljem, to se ovdje ne radi o partikularnih zakoni popnt onih, koji još dielomice postoje u nekadanjem Erdelju, jer svi ti erdeljski zakoni stoje pod istim jedinstvenim zakonodavstvom, vladom i vrhovnim sudom kraljevine Ugarske.

Hrvatska pako u autonomnih poslovih ima svoje posebno zakonodavstvo, posebnu eksekutivu i posebno vrhovno sudstvo, kako izrično veli §. 47. i 59. nagode.

XIV.

Oznaka zajedničkih oblasti i institucija.

Kano što nisu u samom zak. čl. XII. : 1867. odredjene nikakove nove oznake za zajedničke oblasti i institucije austro-ugar. monarhije, tako nije ni ugarsko-hrvatska nagoda god. 1868. odredila ništa prema novim državopravnim prilikama.

Istom kad je Koloman Tisza, god. 1867. ili 1868., počeo naglasivati, da je contradictio in adjecto govoriti o „zajedničkom austrijskom“ ministarstvu, izašlo je previšnje ručno pismo 14. studenoga 1868., koje je izvelo prve promjene prema novom redu stvari.

Za ug.-hrv. zajedničke odnošaje nije niti poslje g. 1868. pa ni do danas izašla nikakova obćenita odredba u tom pogledu, nego se nalaze razštrkane po raznih zakonih i naredbah.

Tako n. pr. odmah u ugarskom zakonu 44. : 1868. (koji nije zajednički) zove se u §. 29. zajednički sabor svih zemalja krune sv. Stjepana posve logično „zajednički ugarsko-hrvatski sabor“.

Hrvatski autonomni zakonski čl. II. : 1868. zove zajedničko ministarstvo, „zajedničko ministarstvo ugarsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko“ (§. 2.). Ovako isto i hrvatski zak. čl. XX. : 1870. § 1.

Godine 1870. zakon. čl. XII. zajedničkog sabora rabi u naslovu i u §. 1. izraz „zajednički ugarsko-hrvatski“ zakon i zajednički ugarsko-hrvatski sabor.

Kao „hrvatsko-ugarski“ dotično od god. 1885. „ugarsko-hrvatski“ označuje se zajednički sabor u smislu toga zakon. čl. XII. : 1870. sve do dana današnjega u „Sborniku“ i u hrvatskom originalu po Njegovom Veličanstvu sankcioniranih zakona zajedničkih.

Oznaka „ugarsko-hrvatski“ rabi veoma često u autonomnom zakonodavstvu za razne urede, oblasti i institucije zajedničke.

U zajedničkom zakonodavstvu i eksekutivi, to uzprkos zakon. čl. 44. : 1868. i XII. : 1870. ne biva, pače se na oznaku „ugarsko-hrvatski“, osobito ako se navede „ugarsko-hrvatsko

državljanstvo", u novije doba nije rado gledalo, premda je prvi put upotriebljeno upravo u jednom ugarskom zakonu (44. : 1868.) i premda bi po logici što je zajedničko da mora biti ne samo ugarsko nego još nečije, kako je god. 1867./8. rekao Koloman Tisza za oznaku k. k. gemeinsamer österreichischer Minister — to bila jedina korektna oznaka tim više što se kod zajedničkih poslova upotriebljuju sjedinjeni grbovi ugarski i hrvatski, a sve se oznake imadu ravnati prema grbovom onih političkih naroda i posebnih teritorija, koje ti grbovi označuju, ako se ti grbovi imadu imperativno rabiti, kao što §. 62. odredjuje za sjedinjene grbove hrvatski i ugarski u zajedničkih poslovih.

Stvaratelji nagode se nisu bojali govoriti o nečem kao „ugarsko-hrvatskom", pa tako ni objava, koju su 1. veljače 1869. pod brojem 168/pr. ministar-predsjednik grof J. Andrassy i hrv. ministar Bedeković kolektivno upravili bivšem kralj. namjestničkom vieću u Zagrebu. Oni vele: „dočim zajedničko ugarsko-hrvatsko ministarstvo . . . opredieljeno si zakonom i ugovorom djelovanje podpuno nastupa i t. d".

U zvaničnom svom oglasu ddto 30. rujna 1870. u „Narodnih Novinah" predsjednik zastupničke kuće Pavao Somssich zove sabor „skupna zastupnička kuća kraljevinah Ugarske, Hrvatske i Slavonije".

Običaj je napokon i danas da se adresa sabora podpisuje sa zastupnici Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Isto tako je hrvatska vlada dne 9. siečnja 1881. broj 28.082 izdala provedbenu naredbu k zakonu o državljanstvu.

Ta je naredba izdana sporazumno s kr. ug. ministrom nutarnjih poslova, (Koloman Tisza) pa se ipak u njoj govori o državljanstvu kao „ugarsko-hrvatskom", a i prisega se polaže u svojstvu „ugarsko-hrvatskoga državljana".

Čini se ipak da baš ugarska vlada nije htjela da se zajednički poslovi, oblasti i t. d. zovu ugarsko-hrvatskimi, pa je ostalo ono što je uvedeno još 1867. čim je ugarska vlada preuzela upravu.

I tako se zajedničke oblasti, uredi, institucije i t. d. na teritoriju hrvatsko-slavonskom označuju jednostavno kao „kraljevski", na pr. kr. financijalno ravnateljstvo, kr. porezni ured,

kr. šumarsko ravnateljstvo. U sjednici financijalnog odbora od 20. listopada 1900. na upit Barte zašto se zajednički uredi u Ugarskoj zovu „kr. ugarski“, a u Hrvatskoj samo „kraljevski“ odgovorio je Koloman Széll da je to tako godine 1867. odredjeno, a od onda nije mienjano.

Dakle ili neka se zovu sve oblasti i uredi u Ugarskoj i Hrvatskoj „kr. ugarsko-hrv.-slav.-dalm.“ — ali i sve institucije dakle i domobranstvo, glede kojega je to i napose bilo u rujnu 1869. odredjeno pa sve do 1874. i upotrebljavano ili neka se po odredbi od god. 1867. zovu samo „kraljevske“, — ali i u Ugarskoj i u Hrvatskoj jednako, kako imadu i jednake grbove, koji su i onako sa gledišta državopravnoga najvažniji emblem državnoga bivstva, kako naglašuje i jedna naredba kr. ug. ministra unutarnjih posala izdana u listopadu 1895.

Glede označivanja oblastî imademo opaziti još ovo:

Dne 30. travnja 1869. br. 251/pr. (Nar. Novine od 7. svibnja 1869.) uvršten je pod oznakom „Zvanično“ oglas kr. zem. financ. ravnateljstva u Zagrebu, kojim se obznanjuje „da podpisana financ. oblast na temelju vis. naredaba od 13. siečnja i 24. travnja t. g. br. 2773 i 824 P. M. nosi naslov: „Kralj. zemaljsko financijalno ravnateljstvo u Zagrebu“.

Zašto je ono „zemaljsko“ sada izpušteno kad je položaj zagrebačkoga ravnateljstva drugi nego svih ostalih financ. ravnateljstva u Hrvatskoj i Slavoniji?

O nazivlju kod domobranstva već je gore raspravljeno.

XV.
Kr. državni erar.

U §. 8. govori se o prodaji „državne dalm.-hrv.-slav. nepokretne imovine u zemljah i šumah“. Isto tako u §§. 17., 30. i 31. dolazi „zajednička državna blagajna“.

U svom ug. saboru podnesenom izvješću od 15. listopada 1889. izjavio je ug. regnikolarni odbor pod E, da „marmaroški i erdeljski rudnici ne sačinjavaju zajedničku ugarsko-hrvatsku imovinu, nego jesu izključivo vlastničtvo kralj. Ugarske isto tako kao što u Hrvatskoj i Slavoniji ležeća državna dobra i šume sačinjavaju izključivo vlastničtvo Hrvatske i Slavonije“.

Isto tako se i u nagodi od 1868. dohodci naši konse-

kventno označuju kao dohodci kraljevinah H., S. i D. (§§. 13., vatskoj samo „kr. ug. drž. erar“ — što nipošto ne odgovara ni ustanovama nagode, ni pravnom stanju same stvari.

Zato zahtievamo, da se svi gruntovni upisi u tom smislu isprave pa u Hrv. i Slavoniji upiše kao vlastnik „kr. zajednički ug.-hrv. drž. erar“.

XVI.

Kovni novac i bankovne note.

Po §. 64. nagode imade se na kovanom novcu ug. krune kralj. naslovu uvrstiti takodjer naslov „kralja D., H. i Slavonije“. Ovo je god. 1869. zak. čl. XII. : 1869. pozivom na §§. 62. i 64. nagode donekle i izvedeno. Ali nije izvedeno u smislu §. 57. nagode t. j. glede hrv. jezika. Jer kad kralj po §. 2. al. 2. i 3. imade za Hrvatsku izdati krunitbenu zavjernicu u hrvatskom originalu, imao bi na magjarskom biti i u hrvatskom jeziku naslov kralja Hrv., Slav. i Dalm.

Za to tražimo da se i ovom zadovolji ter zakon u tom smislu za buduće promieni, tim više što je posao „kovanog novca“ označen u §. 9. nagode kao „zajednički posao“, a za takove poslove vriedi po §. 57. hrv. jezik. To vriedi isto za bankarstvo po §. 9. nagode. Ako i ne izdaje država svojih državnih banknota, ipak ona utiče u tom poslu na ug.-austr. banku. Kod ugovora s njom ima se obazrieti na svoj temeljni zakon. čl. I. (XXX.) : 1868. po kom se u zaj. poslovih ima uvažiti i javni službeni jezik političkoga naroda kralj. H., S. i D., te na tom je trebalo udesiti i formular samih bankovnih nota.

Osim ovoga skroz zakonskoga stanovišta ovdje je važan još jedan strogo politički obzir. Na drugoj bo strani nota jest barem oznaka vriednote označena u svih današnjih jezicih raznih naroda, koji nemaju onaj državopravni na nagodbi kakovoj osnovani odnošaj kako ga ima Hrvatska i Slavonija.

U interesu je dakle privrženost Hrvata, da im tude bude zadovoljeno.

Pa kad je i vlada ugarska god. 1848. mogla štampati državne note i sa hrvatskim tekstom u vrieme kad hrv. jeziku

16., 17., 27. i 28.), a u §. 6. zak. čl. II. : 1869. kao „javni dohodci zemaljski".

Ovako isto govore sve dalnje financij. nagode.

Ipak uz sve to označuje se od novijega doba državni erar kao „kr. ug. državni erar" — bez obzira o kojem se i kakvom predmetu radi. Pa i u samoj gruntovnici ubilježen je kao vlastnik drž. dobara, šuma, zgrada itd. koji leže u Hrnije priznavana izključivost porabe u svih državnih poslovih, a ono bi već i bez zakonske obveze s političkih razloga morala uvažiti zahtjev zakoniti glede hrv. jezika, koji doduše ima — doduše čedno — mjesto, ali na drugoj strani bankovnih nota.

XVII.

Rieka i provizorij.

Naveo sam naredbu koja odredjuje, da kr. financ. ravnateljstvo na Rieci za grad Rieku i kotar imade uz sjedinjeni grb nositi napis u magjarskom, u hrvatskom i talij. jeziku. Nema dvojbe da su ovakove odredbe izdane za sve oblasti grada Rieke i kotara. Upućuje me na to §. 15. naredbe o sudbenom provizoriju (naredba kralj. ug. ministra-predsjednika, kr. ug. ministra pravosudja i bana kralj. D., H. i S. ddto Pešta 14. rujna 1871.) koji odredjuje, da pečat kr. javnih bilježnika na Rieci imade nositi „sjedinjene grbove Ugarske, Erdelja Hrv., S. i Dalm." a napis uz ime bilježnika i ove rieči: „riečki kr. javni bilježnik".

Ovakovi sjedinjeni grbovi i danas su na riečkom tribunalu.

Kr. drž. odvjetničtvo u Rieci je u početku takodjer imalo „sjedinjene grbove", ali od nekoliko godina imade samo grb ugarski.

Tiskanice poreznog ureda imale su takojer grb sjedinjeni, danas samo grb Ugarske.

Ovako je danas i na pošti.

Kr. pomorska oblast je nekad uz magjarski barjak vijala i hrvatski prigodom svečanih zgoda. Pod guvernerom Szaparyem je to ukinuto.

Tiskanice su prije imale sjedinjene grbove kao što je na uredih lučkih. Danas se već pojavljuju neke tiskanice samo sa ugarskim grbom. Riešitbe svoje tribunal riečki u pomorskih stvarih izdaje u talij. originalu i na hrvatsku tužbu po §. 27., a dodaje ovjerovljeni hrv. prevod. Napokon napisi na lučkih uredih su protupravno talijanski. Da se saznade što je i kako je odredjeno bilo god. 1871. i slaže li se to s nagodom odnosno s provizorijem od 1871. trebalo bi pogledati u onu veliku naredbu, koja je izašla u provedenju provizorija riečkoga, i iz koje je ona značajna naredba financ. ministra nedvojbeno samo jedan izvadak.

